

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Den gamle Kro i Gram 1801-1896.

I 95 år boede der to generationer Lorentzen på stedet, og det er om dem, det følgende handler. Om yderligere familiære forhold se: Lorentzen familiens forfædre og Lorentzen familiens efterslægt.

a: Andreas Lorentzen:

* 2-6-1765 i Øster Højst by og sogn,
+ 20-3-1817 på Farverstedet under Gram gods, Gram sogn.

Gift 1. i Ravsted 3-5-1794 med

Momke Clausdatter Kühl:

* 7-8-1774 i Ravsted, datter af gårdmand Claus Jacobsen og hustru Hanna Cathrine Peter Höcks,
+ 29-4-1798 i Jyndevad, Burkal sogn.

Børn:

a1: Claus Lorentzen:

* 18-1-1795 i Jyndevad, + 1-1-1807 i Gram.

a2: Lorents Lorentzen:

* 4-7-1796 i Jyndevad, + 2-5-1798 i Jyndevad.

a3: Johanne Catrine Lorentzen:

* 7-4-1798 i Jyndevad, Burkal sogn, + 12-4-1870 hos broderen på Gram, ugift.

Ifølge folketællingerne 1835 og 1840 boede hun hos farbroderen i Bredstedt.

Ifølge folketælling 1845 boede hun hos familien på Farverstedet i Gram. Hun

fulgte med farbroderen til Brendstrup, men fra før 1860 boede hun resten af livet på Farverstedet i Gram. Hun gav en sølvske til halvbroderens bryllup i 1848 med navnet C. Lorentzen.

Johanne Catr. Lorentzen

Gift 2. i Burkal 8-2-1800 med

Christine Marie Bjørn:

* 4-11-1775 på Vester Astrupgård, Brøns sogn,
+ 3-4-1852 på Farverstedet, Gram sogn.

Børn:

a4: Momke Maria Lorentzen:

* 12-8-1800 i Jyndevad, + 8-1-1867 i Haderslev, gift med stolemager **Frederich Gottlieb Thies.**

a5: Charlotte Lorentzen:

* 25-7-1802 på Gram + 30-5-1872 i Gramby, gift med graver **Mads Aagaard.**

a6: Johanne Nicoline Lorentzen:

* 16-6-1804 på Gram, + 25-8-1881 på Gram, gift med gårdejer **Christoph E. Blöcker,** Vorbasse.

a7: Anna Maria Lorentzen:

* 1-7-1806 på Gram, + 27-4-1838 i Burkal, gift med snedker **Boy Pedersen.**

a8: Caroline Christine Lorentzen:

* 21-9-1808 på Gram, + 10-11-1880 i Sdr. Hygum, gift med gårdejer **Nicolai Chr. Henningsen.**

a9: Andrea Marie Lorentzen:

* 17-10-1813 på Gram, + 30-10-1887 i Bredstedt, gift med sadelmager **Carl Christian Riedell.**

a10: Johan Henrik Lorentzen:

* 2-2-1816 på Gram, + 21-5-1901 i Gramby, farver, bager og gæstgiver på Gram.

(Om børnene og deres efterkommere se: Familien Lorentzens efterslægt og Familien Bjørn med billeder).

Andreas Lorentzen var født i Øster Højst, hvor faderen, Laust Andersen, var bødker og boede til leje i et hus i byen ifølge folketælling 1769. Forfædrene var bolsmænd og småbønder i Øster Højst og Skærbæk engen. Begge forældre døde i juli 1787 og efterlod tre sønner og en datter. Andreas var

den ældste af børnene, herefter fulgte Kirstine Laustsen / Lorentzen * 1767, som boede hos broderen i Jynde vad 1798, gift i Gram 1816 med Niels Jessen, + i Gram 1826, Peter Laustsen * 1769, som blev konfirmeret i Ravsted i 1787, hvor han tjente hos herredsfoged Petersen. Hans senere skæbne er ukendt, og den yngste Niels Laustsen / Lorentzen * 1779, + på Farverstedet i Gram 1855. Han var ligeledes uddannet farver, havde boet i en årrække i Bredstedt, hvor han havde giftet sig med en farverenke, Gertrud Bahnsen (1764-1841). Han havde ikke børn, hans broders ældste datter, Johanne Catrine, holdt hus for ham. I 1844 rejste de til familien på farverstedet på Gram, i 1850 boede de i Brendstrup i Rødding sogn, men vendte igen tilbage til Farverstedet, hvor de er med i folketællingen 1-2-1855, og hvor han senere døde i slutningen af samme år. Andreas, Kirstine og Niels tog alle det lidt finere "Lorentzen" som efternavn. Han var forlover for broderdatteren Andrea i Bredstedt i 1831 og for brorsønnen Johan Henrik i Gram i 1848. Niels gav en sølvske til Johan Henrik Lorentzen i 1848 med sit givernavn indgraveret.

Udover at være indført i Øster Højst kirkebog ved sin fødsel og dåb i 1765, nævnes Andreas Lorentzen - uden navn - i den bevarede folketælling 1769 fra Løgumkloster amt, Alslev fogderi, Øster Højst by, hvor han står nævnt under faderen, bødker Laust Andersen, som dreng under 8 år. Herefter hører man intet til ham, før Ravsted sogns kirkebog under viede 3-5-1794 melder følgende:

"Andreas Lorentzen, ægte søn af afdøde Laust Andersen, bødker i Højst, og afdøde hustru Maren, Peder Jessens datter i Højst, som hidtil har tjent som farversvend hos farveren Peder Jacobsen (i Ravsted), men nu flytter herfra til Jynde vad, hvor han har købt farveriet, og Momke, ægte datter af afdøde landmand Claus Jacobsen og hustru Hanne Catrine Peder Höcks i Ravsted."

C.M. Bjørn

Andreas Lorentzen

Som nævnt etablerede han sig som selvstændig farver i Jynde vad i forbindelse med sit ægteskab, idet han samtidig skulle søge herredsfogeden om en farverkoncession, og herom står der i kontraktprotokollen for Slogs herred:

Mellem farver Jes Hansen i Jynde vad som sælger og Andreas Lorentzen, farversvend i Ravsted, som køber er indgået en overladelses kontrakt, som skal godkendes af amtmand von Bertouch, af ½ tøndersk fæstehusmandssted med en jern kakkelovn og et åbent (vand)kar i køkkenet samt alt mur- og nagelfast foruden farverredskaberne som kype, kedel, presse og alt andet tilbehør. Alt jordtilliggende i mark og mose bl.a. nogle parceller på Grøngårds mark samt den lagte sæd i marken, det indbjergede foder og brændsel. Købet gælder fra 1-5-1794, hvis han ellers kan få koncession på at være farver.

Ifølge fæsteregisteret for 5 tønderske gæstherreder gav han 1 Rdl Slesvig Holstensk Courant 24 skil. i fæsteafgift af ejendommens jord.

For bygninger og farverredskaber gav han 3000 Rigsdaler Slesvig Holstensk Courant, hvoraf de 600 Rdl skulle betales efter ½ år, mens resten blev stående på 4% rente.

Han fik både farverkoncession og tilladelse til at købe farveri og fæsteejendom. Hvad fæsteejendommen angår, så var det bygningerne, han købte af den tidligere ejer, mens han fæstede jorden af amtet, der repræsenterede Kronen. Det var det normale i Sønderjylland, hvis man da ikke var selvejer. (1)

Om han har manglet jord til sin landbrugsbedrift eller, om der har været andre årsager, vides ikke, men i hvert fald købte han i 1795 et husmandssted i Jyndevad, hvilket fremgår af kontraktprotokollen for Slogs herred:

Mellem husmand Martin Jørgensen i Jyndevad som sælger og farver Andreas Lorentzen i Jyndevad som køber efter amtmand von Bertouchs godkendelse overtager sidstnævnte et ½ fæste husmandssted med huse og gård, ager, eng, hede og mose og alt, hvad der er mur- og nagelfast foruden en jern kakkelovn i stuen. Købet gælder fra 1-5-1795, mod at sælgeren må forblive frit i huset et år til 1-5-1796.

Købesummen var 830 Rdl. Sl-Holst. Cour., hvoraf 200 Rdl betales ved køkets indgåelse, 130 Rdl blev stående i husmandsstedet til 4% i årlig rente, og de resterende 500 Rdl blev stående hos sælger til 4% i årlig rente.

Ifølge ovennævnte fæsteregister gav han 3 Rdl i fæsteafgift. (1)

Det har måske været en fejl disposition, for allerede året efter i 1796 solgte han igen husmandsstedet, som det fremgår af kontraktprotokollen for Slogs herred:

Farver Andreas Lorentzen i Jyndevad sælger til Niels Nielsen fra Abel efter amtmand von Bertouchs godkendelse sit ½ fæste husmandssted i Jyndevad til overtagelse 1-5-1796.

Købesummen var 900 Rdl Sl-Holst. Cour., hvoraf udbetaltes 300 Rdl ved købet, 100 Rdl blev stående i husmandsstedet til 4% årlig rente, og de 500 Rdl til en forrentning af 4% overtog køberen. (2)

Han må alligevel have manglet noget jord, for ifølge kontraktprotokollen for Slogs herred købte han i 1800 følgende:

Boelsejer Andreas Mortensen i Jyndevad sælger et stykke jord i sin vester toft til husmand og farver Andreas Lorentzen samme sted for 200 Rdl Sl-Holst. cour. (3)

Der skete det triste for ham, at både hans kone, Momke, og den yngste søn, Lorents, døde 28. april og 2. maj 1798 og efterlod ham tilbage med sønnen Claus på 3 år og den nyfødte datter, Johanne Catrine, som kun var 1 måned gammel. Årsagen til Momkes død kan være komplikationer efter den sidste fødsel, men kirkebogen nævner ikke noget om dødsårsagerne. De blev begravet den 6. maj på Burkal kirkegård. Andreas Lorentzens søster, Kirstine Lorentzen, var i huset hos broderen, da hans kone døde. Hun stod fadder til datteren Johanne Catrine, og var da bosat i Jyndevad hos broderen. Han lærte i løbet af det næste år en ung pige fra Astrupgård i Brøns sogn, Christine Marie Bjørn, at kende. Hendes mors fætter, Hans Outzen, var herredsfoged og boede i Ravsted fra 1798, så det kan jo godt være, at det er på denne måde, de er mødtes, og at det blev til ægteskab, kan læses i Slogs herreds kontraktprotokol 14-11-1799, hvor følgende står:

Da farver Andreas Lorentzen i Jyndevad agter at indgå ægteskab med jomfru Christine Marie Bjørn af Astrup i Brøns sogn, skal der tages vare på børnene af første ægteskab, Claus Lorentzen 5 år gl., og Hanne Cathrine Lorentzen 1½ år gl. med formynderne kirkeværgen Boysen og Andreas Lorentzens svoger, Jes Petersen, Ravsted, som skulle påse, at de blev tilgodeset bedst muligt.

Hans økonomiske omstændigheder tillod ikke, at han kunne give børnene noget i arv efter deres moder, men han og hans tilkommende brud, som kommende stedmoder, lovede overfor Gud og øvrigheden at give børnene en anstændig og kristelig opdragelse.

Andr. Lorentzen.

H. Outzen. N. Andersen.

Christine Marie Bjørn.

A.Boysen. Jes Petersen.

Som det ses, var ovennævnte herredsfoged Hans Outzen (1755-1804) medunderskriver af dokumentet i kontraktprotokollen. (4)

Christine Marie Bjørn må nu være flyttet ind i farverboligen før denne tid, bryllup`et stod 8.februar 1800, og den ældste datter, Momke (Maria står ikke ved dåben, men i slægtsbibelen) blev født allerede 12.august 1800. Som det ses ovenfor, fulgte søsteren Kirstine Lorentzen med farverfamilien til Gram, hvor hun senere blev gift med en enkemand.

Andreas Lorentzen har indført vielsen og børnenes fødsel Fr.Vs bibel fra 1765, som hans kone antagelig medbragte i ægteskabet, idet børnene fra første ægteskab ikke er indført her.

Der er ikke bevaret noget i familien om, hvad der fik Andreas Lorentzen med familien til at sælge farveriet i Jyndeved og i stedet købe det såkaldte Kræmmerhus på Gram under Gram gods, men i følge Slogs herreds kontraktprotokol solgte han 4.marts 1801 farverstedet i Jyndeved til Carl Wilde fra Lagen i Kær herred til overtagelse 1.maj 1801.

Han solgte sit indtil da beboede halve fæstehusmandssted med al tilhørende jordtilliggende og alt det, der fandtes mur- og nagelfast i huset, undtagen "husuret" (ur i urkasse), alt træ og brædder som fandtes over stalden, besætningen også malkekøerne, en trævogn med tilbehør, en træharve, alt foder og tørv, som var i behold den 1.maj, møddingen og den lagte rugsæd, 48 skæpper, samt alle farveri redskaberne herunder en loddet kybe.

Prisen var 5.500 Rdr. Sl-Holst. Cour., hvoraf der skulle betales 1000 Rdl til 1.maj og 1000 Rdl til Martini 1801, mens resten 3.500 Rdl blev stående og skulle forrentes med 4% med betaling hvert års 1.maj. (5)

Andr. Lorentzens signet

På Gram gods købte Andreas Lorentzen det såkaldte Kræmmerhus af møller, senere godsinspektør Johan Henrich Lorentzen, som trods samme efternavn ikke var familie. Samtidig fæstede han den tilhørende jord, Possmosen kaldet, af greven på Gram gods, i alt 27 tdr 7 ⁷/₁₆ skp land svarende til en bonitet på 10 tdr 2skp. Johan Hendrich Lorentzen havde fået arvefæstebrev på stedet 20-4-1793 ifølge Købe-afståelses- og overladelseskontrakter (1778-1794) s.1069. Det påhvilede ejeren af Kræmmerhuset sammen med mølleren i Gramby og klokkeren samme sted at holde den lille bro foran klokkerens hus i stand. Denne pligt fulgte med den østre del af Kræmmerhuset. Gram gods er med i folketælling 1801, og det ses her, at møller Johan Hendrich Lorentzen boede på Gram gods vandmølle i 2.ægteskab, og at hans forældre boede i Kræmmerhuset sammen med en bagersvend. Der er ingen farvere nævnt på Gram i 1801, så det tyder på, at netop denne del af Kræmmerhusets forskellige erhverv har været ikke eksisterende, således at der skulle være gode muligheder for, at farver Andreas Lorentzen kunne få sig et levebrød her.

Andreas Lorentzen fik folium 151 i Gram og Nybøl godsers skyld- og panteprotokol 1 (1775 ff.), senere overført til folium 320 i samme protokol fra 1805, hvor hans lån blev omlagt. (16)

Ifølge bibogen til godsets skyld- og panteprotokol købte Andreas Lorentzen 7-1-1801 Kræmmerhusets bygninger med tilhørende privilegier under Gram gods af mølleren på Gram vandmølle Johan Hendrich Lorentzen. Stedets gamle bygninger var forsikrede i den Kielske brandkasse, mens de nye bygninger var forsikrede i den "Grammer" brandkasse. Med i købet var de to kakkellovne, den indmurede brændevins kedel med hat og svaletønde, samt lige i huset tilstedeværende bageriredskaber med alle øvrige til det sted hørende ret og rettigheder, nemlig frihed til kræmmeri, høkeri, bageri og farveri, alt efter arvefæste-brevets indhold. Desuden den til stedet hørende parcel, Possmosen kaldet, med den på nordsiden beliggende eng og den lagde rugsæd, således at Andreas Lorentzen fra 1-5-1801 indgik som ejer af husene og arvefæster under Gram gods med pligt til at svare alle afgifter og skatter til godset i rette tid hvert år. Farveriredskaberne nævnes ikke, som nævnt ovenfor må det have været nødvendigt at starte fra bunden med dem.

Som betaling for bygningerne skulle han betale sælgeren 2.200 Rdl Sl-Holst. Cour, idet han skulle betale 600 Rdl ved tiltrædelsen 1-5-1801 og 100 Rdl førstkommende Mortensdag. De resterende 1500 Rdl blev stående i stedet til 4% i årlig rente fra 1-5 med ½ års opsigelse fra en af parterne. (6)

Andr. Lorentzens tegnebog

og brænde og sælge produkterne ud af huset og i huset til fremmede og rejsende, men han måtte ikke i huset skænke hele, halve, fjerdedels eller ottendedels kander brændevin, ligesom han heller ikke ved brændevinssalget måtte handle imod brug og brænderi i forpagtning på godsets ejendom. Hvis Kronen i fremtiden måtte indføre restriktioner i denne henseende, kunne han ikke få erstatning herfor. Herfor skulle han i arvefæste betale 50Rdl og herefter hvert års Mortensdag 20 Rdl og for fri brug og brænderi frihed til hvert års 1.maj 12 Rdl, alt i Sl-Holst Cour.

Desuden fik han arvefæste for sig og sine efterkommere ifølge fæstebrevet af 1-10-1801 på det vest for huset liggende jordstykke, Possmosen kaldet, med engen ned til Gram å, som var indhegnet til den forrige fæster, Frantz Jacobsen 20-7-1789. Fæsteren skal holde indhegningen mod syd og vest ved lige, og desuden skal han tillade grevskabet at hente den mængde af det skarpe mursand, der findes i Possmosen, til brug ved godset, møllen og kirken, hvorfor godset havde bekostet et led i hegnet, så man uhindret kunne køre ind i området.

I indfæstning betaltes 50 Rdl, og herefter betales hvert år til 1.maj 25 Rdl og til Mortensdag 25 Rdl i årlig afgift. Hertil kom 3 Rdl, som betaling til godsets regnskabsfører. Så alt i alt kostede det ham 103 Rdl at bosætte sig på Gram gods. (7)

Møller Johan Hendrich Lorentzen havde optaget to lån på Rømø i 1794 og i 1798 med pant i Kræmmerhuset. Det første lån var på 1000 Rdl Sl-Holst. Cour, og långiverne var Thomas Peter Thomsen med 400Rdl, Niels Pedersen med 366 Rdl 32 skill, Christen Petersen Thomsen med 100 Rdl og Niels Hansen Tønnes med 133 Rdl 16 skil. Forrentningen var 4% pr. år og med ½ års opsigelse. Det andet lån var på 300 Rdl, og långiveren var Margrethe salig Niels Jørgen Pedersens enke i Sønderby på Rømø, igen forrentet med 4% pr. år og med ½ års opsigelse. (8)

Disse to lån stod som 1. og 2. prioritet i Kræmmerhusets bygninger, og disse to lån overtog Andreas Lorentzen i 1802 som en del af betalingen til Johann Hendrich Lorentzen med pant i Kræmmerhuset og nu til en årlig forrentning på 4¼ %. Det første lån var nu delt mellem fem, idet Niels Petersens andel nu var 266 Rdl 32 skill, mens Jørgen Michelsen Jensen nu havde lånt 100 Rdl. Det sidste lån var nu overgået til Niels Jørgen Pedersens datter Karen Nielsdatter i Sønderby på Rømø, og Andreas Lorentzen måtte til dette lån stille med en kautionist, Peder Thomsen i Vester Linnet. Typisk for lånene var, at de skulle tilbagebetales, ligegyldig om låneren blev udsat for "ildebrand, krig, misvækst eller andre ulykkelige hændelser". De sidste af de 1500 Rdl, han skyldte Johann Hendrich Lorentzen for Kræmmerstedet blev samtidig indført til denne som en obligation på stedet med en årlig forrentning på 4%, men blev dog først indført i Bibogen 3-2-1806. (9)

Kræmmerhuset bestod dengang af et bygningskompleks på begge sider af vejen mod slottet. I bygningerne øst for vejen, som var nybyggede ifølge skødet, var der beboelse, bryggeri og brændevins-

brænderi, i bygningerne vest for vejen var der bageri og farveri. Andreas Lorentzen og familien slog sig ned i de østre bygninger, hvor der foruden den daglige skænkestue også var en storstue til beboelsen. Det var i skænkestuen, kunderne blev beværtet, når de kom for at handle eller afhente det farvede tøj. Måske har den gamle **temaskine** været i brug her. Men tilsyneladende har arbejdspresset været for stort for familien, der samtidig blev udvidet med et barn hvert andet år, for i 1803 solgte Andreas Lorentzen den østre del af Kræmmerhuset til Christian Christensen fra Flensborg med to

kakkelovne, den ene i dagligstuen, den anden i bagerkammeret, mens den, der stod i den store stue, fulgte med Andreas Lorentzen sammen med "hus klokken" i dagligstuen, alt jord- mur- og nagelfast, de 2 indmurede brændevins kedler med låg, hatte og svaletønder, 2 mæskekar, 2 brygger kar, 1 brændevins balje, 2 drankpiber og 4 tomme ankre, således at han måtte antage stedet med redskaberne til næste Mikkelssdag. Samtidig overtog han de tillagte friheder til kræmmeri, høkeri, bryggeri og brænderi samt retten til at holde kroeri for de handlende i Kræmmerhuset.

Han skulle betale Andreas Lorentzen 1500 Rdl Sl-Holst. Cour med 500 Rdl ved overtagelsen, og de 1000 Rdl blev stående på stedet til 4¼ % årlig rente og ½ års opsigelse. Årlig fæste til godset var 10 Rdl og for retten til at brygge og bage 12 Rdl.

Andreas Lorentzen måtte samtidig love ikke at udskænke brændevin eller øl for penge til de kunder, som kom til ham, idet køberen som nævnt havde krorettigheden til noget sådant.

Samtidig fik Christen Christensen arvefæstebrev på Kræmmerhusets østre del af grev Knud Bille Schack. (10)

Andreas Lorentzen fik 16-9-1804 udbetalt de 600 Rdl ifølge en tilføjelse på side 1062 i Bibog A, og herefter fik han 21-9-1804 de sidste 400 Rdl udbetalt i "fuldvægtige specier" af statskirurg Schmidt i Haderslev, som havde overtaget obligationen i forbindelse med, at Christen Christensen solgte stedet til Peter Rosenbaun.

Christian Christensens del af kræmmerhuset fik folium 309 i skyld- og panteprotokol 1 (1775). Han solgte allerede stedet igen 26-4-1804 til Peter Rosenbaun. (11)

Andreas Lorentzen og familien flyttede så over vejen til den vestre del af Kræmmerhuset, hvortil bageri- og farveriprivilegierne hørte, og hvor i hvert fald bageriredskaberne, som var omtalt i 1801, fandtes. Oplysninger i 1817 viser på, at familien først slog sig ned i farverhuset på 12 fag med beboelse i syd enden og farveri i nord enden, mens huset på 6 fag, hvor også bagerovnen var, måske har været beboet af medhjælpere. Det må antages, at farveriet var kommet godt i gang her. Farveriredskaberne nævnes i en udpantningsforretning fra 1817 og beskrives som værende følgende: en farvepresse til at presse det farvede tøj, en stor og en mindre farvededel, en skrivepult, en gammel **malmort** med **kølle**, en 2 lispunds vægt, et overskærebord med saks og tilbehør, et gammelt egebord, en fyrretræskasse, fire gamle standtønder og en beskadiget jern bilægger kakkelovn.

Om kakkelovnen i det lille stuehus ved vi fra samme udpantningssag, at der var tale om en to etages vindovn, og den såkaldte hus klokke, som må være et standur, var jo fulgt med fra Jyndevad. Det nævnes ikke af hvad materiale farverkedlerne var, men det må antages, at den store kedel har været en såkaldt kybe og har været anvendt til den såkaldte indigofarvning, som gav en meget ægte blå

farve, som var meget anvendt til bøndernes tøj. Farveren købte indigoen hjem i klumper, som blev findelt i morteren. Andreas Lorentzens enke klarede at betale sin gæld i 1817, så udpantningsforretningen blev afløst, og morteren findes stadig i vores familie.

Andreas Lorentsen fik herefter fæstebrev på Kræmmerhusets vestlige del af grev Knud Bille Schack 28-8-1803. Han skulle ikke betale indfæstning igen, men fremtidige fæstere af stedet skulle betale en afgift på 25 Rdl SI-Holst. Cour. Bevillingen til farveri og bageri overalt på Gram gods fulgte jo med og skulle betales med 10 Rdl hvert års Mortensdag. (12)

I Gram og Nybøl godsarkiv findes der et kort over godsets ejendom på Gram fra 1806, og her er der en udmærket oversigt over de forskellige bygninger på Gram. Sydligst i området ligger Kræmmerhuset med dets østre del i én længe bygget ind til Gram slotskro. På den vestre side af vejen ligger Kræmmerhusets vestre del, som består af et hus mod syd langs vejen, nord herfor et hus med en længe langs vejen og en nordlænge. Langs nordlængen går vejen ud til Possmosen og skyllestedet ved åen, som det beskrives i arvefæstebrevene, langs med vandmøllens kålhøve. Nord herfor ligger hele vandmøllekomplekset. På østsiden af vejen herefter først Gram slot og på voldgravens nordre side avlsgårdens mange bygninger. I samlingen af fæstebreve 1678-1869 findes der et tegnet kort over slotsområdet fra oktober 1819 med stedets bygninger indtegnet. Ifølge dette kort tilhørte det mindste hus på grunden stadig farver Lorentzen, som vist her på siden. (13)

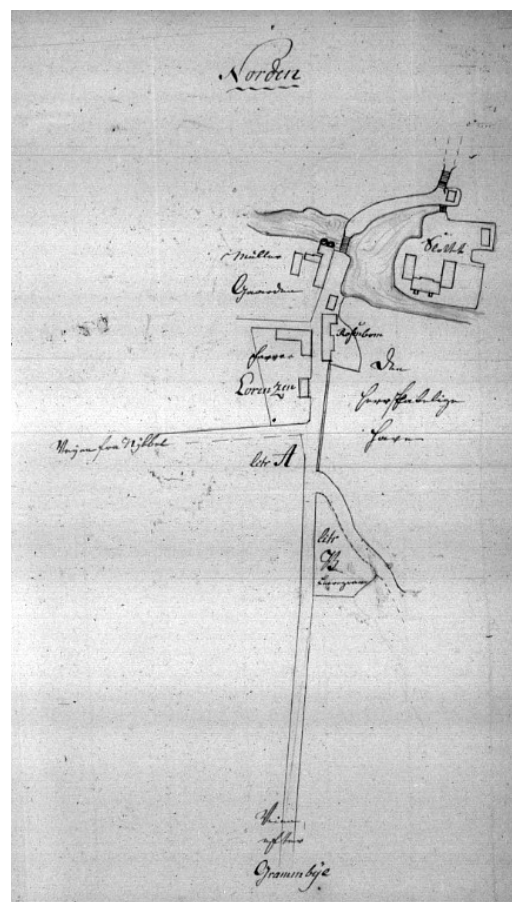
I brandforsikringsprotokollerne har stedet nr.248. I 1810 beskrives bygningerne således:

Salshus = stuehus på 6 fag forsikret for 270 Rdl, farverhus på 12 fag forsikret for 424 Rdl og nordlade på 13 fag forsikret for 156 Rdl. Bygningerne var relativt højt forsikrede i forhold til godsets øvrige bygninger, og det kan jo tyde på, at de er blevet sat godt i stand, da familien flyttede derover.

I 1823 og 1827 beskrives de lidt mere udførligt:

Det mindste stuehus var på 6 fag af grundmur i et stokværk med stråtag og én skorsten. Bygningen var 39 fod lang og 24 fod dyb, altså godt 10,5 meter lang og knapt 8 meter dyb. Nord herfor lå det større stuehus, hvor også farveriet var, det var også bygget i grundmur i et stokværk med stråtag og to skorstene. Bygningen var på 12 fag, 73 fod lang og 26 fod dyb, altså omkring 22 meter langt og 8 meter dyb og forsikret for 500 Rdl. Disse to huse lå langs med landevejen i retningen syd-nord. Til det sidste hus var der i nord-enden bygget en længe mod vest langs med vejen til Possmosen. Den var brugt som stald og lade og var bygget i bindingsværk med murtavl og stråtag. Den var på 12 fag, 77 fod lang og 20 fod dyb, altså omkring 28 meter lang og 6½ meter dyb og forsikret for 200 Rdl. De lovbealede brandredskaber, stige, spande og brandlygte forefandtes.

Desuden blev der i 1823 bygget en ny heste- og kostald i brandmur og med stråtag på 7 fag, 48 fod lang og 24 fod dyb, altså omkring 15 meter lang og 7 meter dyb, som var bygger ved siden af det mindste stuehus. Der er gjort den tilføjelse til vurderingen 1823, at stuehuset på 6 fag og den nybyg-

gede stald nu tilhører herskabet, altså godset, som brugte bygningerne til bolig for skovopsynsmand Henrik Wolters. Herom senere.

Den østre del af Kræmmerhuset, som familien solgte i 1803 var én længe, som i 1827 var på 13 fag beboelse, 79 fod langt og 26 fod dybt, altså omkring 25 meter langt og 8 meter dybt, bygget i grundmur med stråtag og to skorstene. Hertil kom 5 fag brænderi hus samt diverse rum. Huset var bygget sammen med Slotskroen. (14)

Godsets regnskabsbøger er bevaret til og med 1814, og de første år 1801 og 1802 betalte Andreas Lorentzen sine afgifter og kopskatten uden problemer og desuden yderligere 1 Rdl 16 skil for 2 skæpper havejord. Men i 1803 får han kun betalt halvdelen af afgifterne, og herefter til og med 1814 blev der intet betalt. Det er ikke til at sige, hvad dette skyldes, om det kneb med afsætning af brød og manglende kunder i farveriet, eller om familiens private forbrug har været for stort i forhold til indtægten. Han har tilsyneladende også haft bekostning på at sætte Kræmmerhusets bygninger i stand på begge sider af vejen. I 1805 har det åbenbart knebet med renterne til udlånerne på Rømø, for i dette år og de næste findes der i godsarkivet under farveri hvert år en forespørgsel fra Tønder amt, hvorunder Rømø hørte, om farveren Andreas Lorentzen befandt sig i live, og hver gang var svaret det samme, jo, han bor her på Gram gods som farver. I 1808 januar skrev man dog tilbage, at han da var i Højrup i Haderslev amt, så man kunne henvende sig til sognepræsten dér for at høre nærmere. Samme måned var han og hans kone i Ribe, hvor de lod sig male af den anerkendte miniaturemaler Paul Ipsen. I september samme år fik de endnu en datter født i farverstedet, så da var de tilbage på Gram. Måske levede familien på en rigelig stor fod. På miniaturemaleriet af Christine Marie Bjørn er hun klædt på efter tidens mode og med fin kappe, og Andreas Lorentzens klæde- dragt er også i orden. Mon ikke han selv har farvet tøjet til hans fine blå jakke? I 1805, da han fyldte 40 år, fik han en smuk sølvsukkertang med AL 1805 skrevet på toppen, og han var udstyret med en flot signet, som dels hans enke brugte til at signere breve til sagføreren i Haderslev, dels brugte oldebarnet cand. pharm. Henrik Levinsen den som bomærke på sine papirer. Signeten er forsvundet i dag, men seglfoto af seglet på de gamle breve viser, hvordan den så ud. (15)

I familien kan vi jo kun glæde os over, at de gamle lod sig male. Vi kan sagtens genkende deres ansigtsudtryk i de følgende generationer, det samme gælder de tre gamle silhuetter af Christine Marie Bjørns mor og to brødre. De var alle arvet til den næstældste datter Charlotte Aagaard og undgik derfor branden i 1854. Derfra blev de arvet af vores faster, Charlotte Lund, og findes stadig i Lund-familien.

I 1805 fik Andreas Lorentzen folium 320 i Skyld- og panteprotokollen 1795 i stedet for folium 151, sikkert i forbindelse med, at lånene blev omlagt 5-2-1805. Når man den gang lånte penge ud, var det en måde at få dem til at give et udbytte. Det var ikke almindeligt at sætte dem i en bank, som der ikke fandtes mange af. Låneren betalte en vis årlig rente, som skulle afleveres på långiverens bopæl til aftalt tid én gang årligt, og der blev ikke betalt afdrag, men lånene kunne opsiges fra begge sider med et halvt års varsel. Lånene blev sat som en obligation i lånerens bopæl, og derfor kunne man overdrage en sådan obligation til andre mod at modtage dens indestående, og sådan en obligation kunne fortsætte i mange år, som vi også vil se det af disse, som overgik til Andreas Lorentzens enke og til dels igen til sønnen, Johan Henrik Lorentzen, da han overtog stedet i 1847. (16)

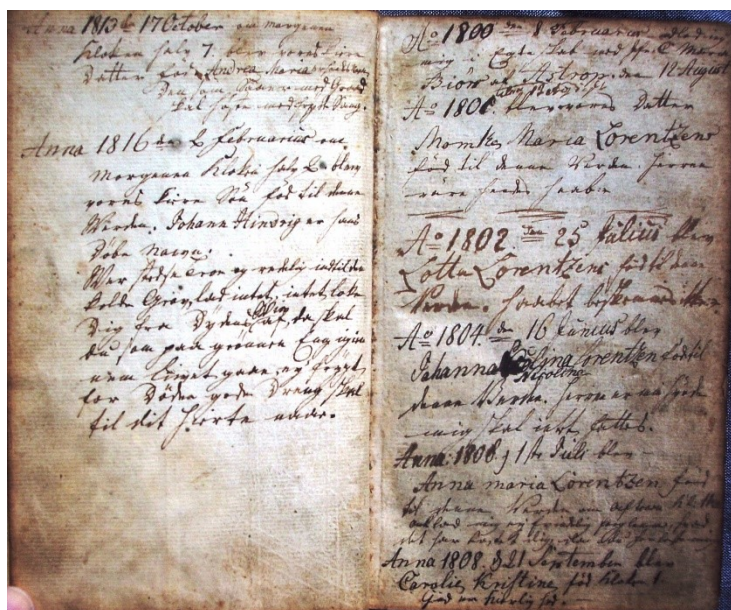
I 1808 oplevede farverfamilien af få spanske tropper indkvarteret under Napoleons krigen. Først fik man indkvarteret tre underofficerer fra det spanske dragonregiment Almaya, men dog kun i to dage. Betalingen var 16 skil pr. mand pr. dag, i alt 2 dage til 2 Rdl, hvoraf det var bestemt, at 38 4/5 skil skulle forblive stående uopsigeligt. 24.marts kom næste indkvartering, som vedblev til 2.april. Den-

ne gang var det to underofficerer fra det spanske infanteriregiment Guadalaxara. Betalingen var igen 16 skil pr. dag pr. mand, i alt 15 dage til 10 Rdl, hvoraf de 4 Rdl skulle forblive stående uopsagt. Dette restbeløb blev stående som uopsigelige obligationer af krigserstatningen, og en del af disse obligationer, som selvfølgelig blev forrentede, opkøbte inspektør J. H. Lorentzen på Gram af nogle af beboerne, og således fik Andreas Lorentzen sit tilgodehavende udbetalt i 1812, mens obligationerne først blev indfriet i september 1834. På en seddel indlagt i godsregnskabet regnskabet står der:

”At mig af Inspektør Lorentzen er udbetalt Godtgjørelsen for den i Aaret 1808 havde Indkvartering af den franske! Armee dette tilstaaer jeg hermed quiterende - Bemeldte Inspektør Lorentzen faer altsaa raadlig selv at imodtage den mig ellers tilkommende Andel -

Gramm den 27de Martz 1812, Andr. Lorentzen”. (17)

I årene mellem 1800 og 1810 blev familien forøget med fem døtre, i 1813 kom den sjette, og endelig - i 1816 - kom den sikkert længe

ønskede søn. Godsinspektøren, Johann Hendrich Lorentzen, som i mange situationer både før og i årene efter Andreas Lorentzens død var familien en stor hjælp, blev hædret ved dels at stå fadder til drengen, men nok især ved at denne fik hans navn, Johan Henrik Lorentzen. Alle børnene blev af faderen indført i familie-bibelen fra 1765, ved pigerne var der tilføjet et lille fromt ønske, ved sønnen kunne den stolte fader næsten ikke få hold på pennen igen!

Børnene blev vaccinerede mod Kopper, som forordningen af 3-4-1810 anbefalede, for det var frivilligt indtil 1871. Momke fik de naturlige kopper, halv-

søsteren Johanne Catrine og Charlotte blev vaccinerede i 1804 af gæstgiver Bennedsen i Gramby, en af de ”ustuderede” som var blevet oplært heri for at aflaste de meget få distriktslæger og kirurger, Andrea Marie og Johan Henrik blev vaccinerede henholdsvis 1814 og 1818 af dr. Schumacher fra Haderslev, der fra 1814 kom til Gram og Nybøl godser og vaccinerede, Johanne Nicoline, Anne Marie og Caroline blev først vaccinerede i 1821 i Ribe af kirurg Hansen. Havde de ikke haft de naturlige kopper eller var blevet vaccinerede, kunne de ikke blive konfirmeret eller gift.

Børnene søgte skole i Gramby, hvor skolen lå. Skolestuen var på 20 kvadratmeter, og når der i perioder var over 70 skolesøgende børn, er det vel forståeligt, at fraværspcenten var endda meget høj. I en enkelt bevaret opgørelse fra de tre første måneder i 1825, med henholdsvis 25, 21 og 26 skoledage, var der kun en enkelt, der i den ene måned kom 20 dage, ellers var det nærmest kun 12-14 dage pr. barn eller mindre. ”Farver Lorentzens enke” havde de to yngste børn gående i skolen, Andrea på 11, der i januar mødte to dage, i februar slet ikke og i marts fire dage, og Johan Henrik på 9 år, der i januar mødte elleve dage, i februar otte dage og i marts igen elleve dage. Det kan godt undre, at de i det hele taget fik lært at læse og skrive, men måske bedstemoderen hjemme, der jo var præstedatter, har taget over. Ved konfirmationen er noteret deres opførsel og kundskabet, alle farverbørnene udviste god opførsel, halvsøsteren Johanne Catrine udviste udmærket gode kundskaber,

Charlotte viste skikkelige kundskaber, Momke havde gode kundskaber og resten af søstrene samt Johan Henrik udviste meget gode kundskaber, så noget må jo have hængt ved.

Deres mor betalte på det tidspunkt 44 skilling i alt pr. år i skolepenge, i 1830 steg beløbet til 60 skil, senere til 80 skil, idet alle hjem i sognet var pålagt et beløb. Et årligt beløb. Skolen blev lidt udbygget i 1855, således at læreren fik en stue mere, men klasseværelset forblev det samme, men de yngste børn blev dog af en ansat lærerinde ind imellem undervist i lærerens dagligstue, så alle Johan Henriks børn kom til at gå i den samme skolestue som han. Det havde været sjovt at have haft deres beskrivelse heraf. (18)

Det har selvfølgelig været nødvendigt med hjælp både ved driften af bageri og farveri, og desuden var der landbrug til stedet, hvortil der også skulle medhjælp, og alt det har kostet penge. Det tøj, der blev indleveret til farvning, skulle først køres til stampemøllen i Fole for at blive stampet, så det krympede og blev tæt. Det var farverens opgave at bringe og hente tøjet i stampemøllen forud for farvningen. Ydermere er der noget, der tyder på, at Andreas Lorentzen ikke var rask. Hans gamle lædertegnebog er bevaret, desværre klippede vores meget opryddelige faster, Paula Lund, de beskrevne regnskabssider ud, så kun de ubeskrevne blade er bevaret, men på bindets inderside har han - udover ganske få regnskabstal - skrevet, at han blev åreladt 11-10-1815, 4-1, 19-6, 8-8 og 9-9-1816 og endelig 28-2-1817 godt tre uger før, at Gram kirkebog kort meddelte, at farver Andreas Lorentzen på Gram døde 28-3-1817. Åreladning blev brugt som middel mod mange dårligdomme, skyldtes sygdommen et dårligt hjerte med væskeophobning, var åreladning et sikkert middel til at forkorte patientens liv! Hans salmebog, ”Evangelisk=kristelig Psalmebog til Brug ved Kirke= og Huus=-Andagt, København 1800”, er bevaret, og bag i den findes vedlagt en recept fra hans tid på en blanding af Hundetungefrø og Salep pulver med mavebitter og Rosensaft, hvoraf man skulle tage en teskefuld tre gange dagligt. Det var et middel mod tynd mave og mavesmerter, som måske også blev brugt af ham.

Kreditorerne var åbenbart begyndt at løbe Andreas Lorentzen på dørene, så der skulle gøres noget, og det kom så vidt, at der var kommet en køber til farveriet. Der findes i godsarkivet et brev af 25. november 1816 fra den af kreditorerne på Rømmø, der havde mest i klemme, Thomas Peder Thomsen, der meddelte godsinspektør J. H. Lorentzen på Gram, at der var ankommet en mand til Rømmø, som repræsenterede en ny farver og bager på gram, som på hans vegne skulle forhandle om overtagelsen af obligationen på nu 700 Rdl. Problemet var blot, at den nye farver ikke kunne stille med kaution for beløbet. Ydermere havde han hørt sige, at Kræmmerhuset var solgt for lang tid siden og landeriet overladt til herskabet. Han regnede jo med, at kreditorerne ville få en proklamation derom, så nu bad han godsinspektøren om at gøre rede for sagernes tilstand.

Godsinspektør Lorentzen svarede 4.december, at han mente ikke, at den nye farver var så økonomisk konsolideret, at Rømmøfolkenes penge var i sikkerhed uden kaution. Men kunne de på en eller anden måde få den nye ejer af stedet til at udstede en ny obligation på farveri og bageri med uden Possmosejorden, ville de sikkert undgå mange ubehageligheder, da farver Andreas Lorentzen uden tvivl måtte erklæres konkurs, således at de ville have vanskeligt ved at få pengene, da godsherskabet jo også ville gøre sit krav gældende. Derfor burde Rømmøfolkene få kaution på lånet. I øvrigt kunne Lorentzen meddele, at advokat Neuhöffel i Haderslev havde indklaget Rømmøfolkenes tilgodehavende renter, og ville forfølge sagen, så det hurtigt ville vise sig, om konkursen blev til noget.

Det var nu ikke rigtigt, at Kræmmerhuset var solgt og Possmosejorden overladt til godsejeren, men der var dog en vis sandhed i rygten. Tilsyneladende var farverfamilien flyttet over i huset på 6 fag

med bageriet. Den 24.oktober 1816 skrev Andreas Lorentzen til godsejeren, at han var villig til at afstå Possmose jorden til godset på følgende betingelser:

1: Hans restancer til godset skulle bortfalde.

2: At han måtte sælge farveri og bageri med de samme rettigheder, som han havde.

3: At der stadig skulle være fri vej for farveren til åen mellem møllekålgården og Possmosen.

4: At farverstedets kålgård stadig lå indenfor den lige linje, der gik fra Møllens kålgård sydpå til jorden tilhørende det såkaldte Riemers sted, som var beliggende på Kirkebjerg, hvor Gram sygehus blev bygget i 1860.

5: At han beholdt frihed for sig og sin familie til at bo i huset, som han nu boede i, til påsken 1818 uden nogen afgift samt fri brændsel og en ko frit på foder og græs i samme tid.

Godsejer Knud Bille Schack var åbenbart en forstående mand, måske hjulpet lidt på vej af godsinspektør Johann Hendrich Lorentzen, som helt bestemt viste sig som farverfamiliens frelsende engel i disse meget vanskelige år lige før og efter Andreas Lorentzens død. Godsejeren gik ind på alle betingelserne, d.v.s. at gælden til godset på 318 Rbd 19 1/5 skil blev slettet, at familien måtte blive boende i huset, de nu beboede med den tilhørende kålgård, og at de skulle have 20 læs klyne og 5 læs bøgetræ til brænde, som de dog selv skulle sørge for at få hjemkørt, samt en ko frit på foder og græs. Der blev ikke taget stilling til et muligt salg af bygninger og privilegier.

Det ses af de bevarede breve i godsarkivet, at Andreas Lorentzen siden 1812 ikke havde betalt renter af sine lån. Inden den tid havde han dels udbetalt den ene af de fem Rømø mænd, Niels Hansen Tønnies, 13-3-1811, dels betalt gælden til Niels Pedersen ned til 100 Rdl, således at han i 1816 skyldte Thomas Peter Thomsen 400 Rdl og de tre øvrige, Niels Petersen, Christen Petersen Thomsen og Jørgen Michelsen Jensen, hver 100 Rdl. Og midt i alt dette døde så Andreas Lorentzen i marts 1817. Som ovenfor nævnt, var indbetalingen af de manglende renter overdraget til advokat Neuhöffel i Haderslev i november 1816, og efter at han havde henvendt sig til Gram gods 19. december 1816, indfandt godsinspektør J. H. Lorentzen med sandemændene Anders Hansen, Gramby og Hans Lauritzen, Kastrup, sig på Farverstedet 29.april 1817 for at foretage udlæg i effekter i ejendommen til betaling af de ubetalte renter for de sidste fire år. Alt i alt 103 Rdl 4 skil. Det er her, vi får at vide, hvilke redskaber, der fandtes i farverhuset, for alt her blev pantsat. Farverpressen var dyrest, 40 Rdl, den store farverkedel vurderedes til 22 Rdl, den lille til 16 Rdl 32 skil, overskrærbordet og den beskadigede jern bilæggekakkelovn til hver 5 Rdl og messingmorteren med støder samt diverse trægenstande til hver 1 Rdl. Så man var nød til også at pante den to etages jern vindovn i enkens dagligstue for at nå beløbet.

Nu stod så enken, Christine Marie Bjørn, tilbage og skulle prøve at rede trådene ud. I overdragelsesdokumentet i 1847, da hendes søn overtog farveri og bageri, nævnes det, at hun ejede stedet efter skifte af 17.april 1817 og forlig af 9.maj 1818, men der er intet bevaret i Gram gods arkiv om noget af dette. De sønderjyske skifteprotokoller blev for en meget stor dels vedkommende samlet i Kiel til nærmere undersøgelse og blev ødelagt under Anden Verdenskrig, og om farverenkens forlig med kreditorerne er intet bevaret. Det var som nævnt advokat Neuhöffel i Haderslev, der repræsenterede en del af kreditorerne, måske hele boet, og i godsarkivet er der bevaret en del breve, der giver et indblik i farverenkens trængsler i de første år.

Det er hævet over enhver tvivl, at især de første år efter mandens død har været svære for hende. 11.juni 1817 skrev sekretæren ved Gram gods, Peter Matthiesen, der boede i Brændstrup, til advokat Neuhöffel, på vegne af Christine Marie Lorentzen, om han ikke nok ville lade hende få 14 dages dilation med hensyn til at betale renterne til Rømømandene, for i den tid ville hun selv tage derover

og prøve at forhandle med dem. Der kom åbenbart i første omgang ikke noget godt resultat ud af turen til Rømø, for 27.juni 1817 stævnedes tingbud Peder Dam på advokat Neuhöffels vegne hende for de ubetalte renter, for at der kunne berammes auktion over de vurderede genstande fra udlægsforretningen den 29.april samme år, men godsinspektør J. H. Lorentzen greb ind og erklærede både overfor advokaten og overfor birkedommer Langreuter i to breve dateret 28.juni, at da Gram gods havde en del udestående fordringer i boet kunne han som godsets repræsentant ikke gå ind for denne auktion. Birkedommeren udsatte foreløbig auktionen i otte dage i brev af 29.juni, og som det ses nedenfor, fik hun igen udsættelse

Der er et brev af 19.juli 1817 fra hende til advokaten, hvor hun skrev, at hun havde bedt birkedommer Langreuter, der udover at være herredsfoged i Haderslev herred også var birkedommer for Gram og Nybøl gods, om 14 dages henstand, da der dagen forinden havde været en person for at besætte stedet i alle måder, og hun mente nok, at hvis de blot fik lidt tid til at forhandle, og hvis han ellers kunne frembringe de fornødne penge, så ville hun kunne sælge bygningerne og betale enhver sit. Så hun håbede, at også advokaten kunne gå ind for dette. Dette brev er underskrevet ”Sal. A. Lorentzens Enke”. Ellers underskrev hun som regel ”C. M. Salig Lorentzens Enke”.

Den mulige køber har ikke kunnet skaffe pengene, for i godsarkivet findes følgende udlejningsbrev eller ”hyrebrev” dateret 16.august 1817:

Imellem farver Andreas Lorentzens enke på Gram, Christine Marie Lorentzen, på den ene, og Martinus Janniksen Thye fra Herstedøster sogn i Københavns amt blev indgået følgende hyrekontrakt:

1: Bagerirettigheden på Gram gods og samtlige til bageriet hørende redskaber som sigter, plader m.v., samt stuen til højre for forstuen med kakkelovnen og det dertil stødende såkaldte bagkammer med bageovnen, som hyremanden selv skal istandsætte, så han kan få det, som han ønsker, foruden loftsrummet over hele huset, og ved huset forstås det lille hus, som enken nu beboer. (Det er huset på 6 fag, der er tale om).

2: Hyretiden er 1 år fra Martini 1817 til Martini 1818, og han må gøre det lejede bedst muligt favorabelt for sig, ligesom udlejereren har gjort det. I øvrigt må udlejereren bruge bageovnen efter behov.

3: Christine Marie Lorentzen skal desuden give lejeren en forsvarlig seng med tilbehør, samt holde dette vedligeholdelse med renlighed og daglig sengeredning. Desuden skal han have 10 forsvarlige læs klyne hjemkørt i tørverummet til hans brug ved bageriet, og desuden skal hun holde ham en ko frit på græs og foder med hendes egne køer.

4: I årlig leje herfor skal han betale 55 Rdl Sl-Holst Cour (55 rigsdaler Slesvig-Holstensk courant) eller 88 Rbd (88 rigsbanksdaler) i rede sølv, halvdelen til Mikkelsdag 1817, halvdelen til Majdag 1818. Reparationer på det lejede for under 5 Rdl betales af lejeren, over dette beløb betales det af udlejereren efter to upartiske mænds skønnende.

På samme måde lejede hun farveriet ud. I godsarkivet findes der en lejekontrakt fra 1826:

Imellem salig Andreas Lorentzens enke på Gram som udhyrer og Marcus Andresen fra Flensborg som hyrer blev følgende aftalt og indgået:

1: Farverirettighederne på Gram gods samt 6 fag husbygning i den nordre ende af længden af det hus, som ligger med siden til gaden (farverhuset på 12 fag), nemlig farverummet med det dertil stødende kammer til gaden og tørkammeret til gården, samt alle farveriredskaberne som kedler, kybe, presse i fire på hinanden følgende år fra 1.maj 1826 til 1.maj 1830, i hvilken tid han må gøre sig farveriet bedst muligt nyttigt.

2: Han skal have fri spise og drikke ved hendes bord, ligesom hun selv og hendes børn får det, også når han er på stampemøllen med farvertøjet (det drejede sig om stampemøllen i Fole ved Gram å),

desuden fri ildebrændsel og lys hjemme og på stampemøllen samt fri vask og renlighed i huset, mens han selv skulle holde sig med seng og linned.

3: I årlig leje herfor betalte han 1.maj hvert år 140 Rdl SL-Holst Cour eller 224 Rbd sølvmønt. Reparationer under 5 Rdl betales af lejereren, over betales af udlejereren efter to uvildige mænds skønnede.

4: Skulle udlejereren sælge farveriet inden for de fire år eller lejereren bortflytte, krævede det ½ års varsel forud.

På denne måde fik farverenken penge i kassen, og hun drev selv landbruget ved siden af. Der er desværre ikke bevaret kreatur- og hestetællinger fra godset, men der tales om ”køer” i hendes besætning, døtrene Nicoline og Caroline var udlært mejersker og hendes gamle **skummeske** er bevaret i familien, så hun har utvivlsomt kærnet smør til at sælge. Alt dette betød, at det blev muligt for hende at indgå et forlig med kreditorerne 9.maj 1818, men det betød selvfølgelig ikke, at alle problemer var løst. Der findes et par breve fra hende til advokat Neuhöffel, som viser, hvor svært hun har haft det. I det første fra 23.maj 1818 står der i hendes eget sprog og stavemåde:

”Hr. W. Neuhöffel.

Di maa ikke Tage det for trydelig for det tøver længe med deres Penger det er mig ikke mulig at betale dem alle denne gang vor gierne jeg vilde. Her med Sender jeg 60 Mark Som jeg beder di mod tager Saa skal jeg Saa Snart der gives leilighed kome Selv og gjøre Rigtighed for det øvrige jeg haaber at di op fylder mit ønske.

Gramm d. 23 Maj 1818 C M Salig Lorentzens Enke”.

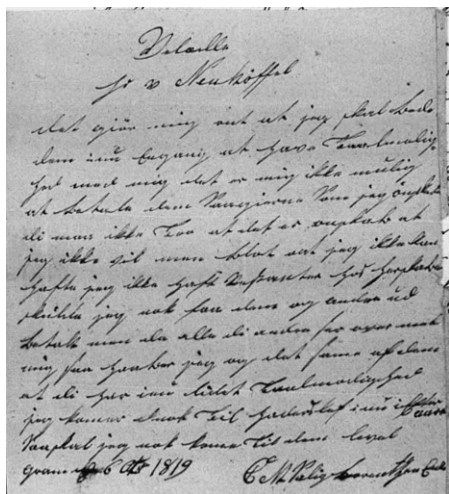
Det andet bevarede brev lyder således:

”Velædle Hr w Neuhöffel.

Det gjør mig ont at jeg skal bede dem inu Engang at have Taalmodighed med mig det er mig ikke mulig at betale dem Pengene som jeg ønskede. Di maa ikke Tro at det er onskab at jeg ikke vil men blot at jeg ikke kan. Hafte jeg ikke haft Restanter hos herskabet skulde jeg nok faa dem og andre ud betalt men da alle di andre ser over med mig saa haaber jeg og det same af dem at di har inu lidet Taalmodighed. Jeg kommer nok til Haderslef i nu i Efteraaret. Saa skal jeg nok kome til dem.

Level.

Gram, d 6 Okt 1819 C M Salig Lorentzens Enke”.

Godsinspektør Lorentzen skrev til advokat Neuhöffel 9.november 1819, at farverenken havde beklaget sig til ham over, at advokaten havde sendt hende en rykker på 14 Rdl for udestående til godset, skønt godset havde givet hende udsættelse med at betale afgiften, som skulle være betalt til Martini. Den stakkels kone havde endnu ikke kunnet skrabe pengene sammen, og da hun var i slette omstændigheder, havde hun bedt godsinspektøren gå i forbøn for hende hos advokaten. Lorentzen skrev videre, at det gjorde ham ondt for den stakkels kone, som havde et hus fuldt af små uforsørgede børn, og at hun kunne sende 10 Rdl med post om otte dage, så Lorentzen bad om, at advokaten lod hende have fred lidt.

Den 27.januar skrev advokat Neuhöffel til godsinspektør Lorentzen, at nu havde farverenken betalt de omhandlede renter, så nu var den før omtalte auktion trukket tilbage. (19)

Som omtalt tidligere, så var farverfamilien flyttet fra farverhuset til huset på 6 fag med bageovnen omkring 1816. I farverenkens forlig med kreditorerne 9.maj 1818 har der antagelig været den betingelse fra godsets side, at hun skulle afstå det lille hus med dets kålgård, for i 1823 boede hun ifølge brandtaksationsprotokollen i farverhuset, og huset på 6 fag var nu overtaget af godset, som dels havde bygget 7 fag stald til, dels udlejet det til skovfoged Henrik Wolters, som senere blev forpagter af Gramgård. Huset blev fra omkring 1829 bolig for læge Fries, som boede der til sin død i august 1861. I sagerne vedrørende apotek og lægevæsen, er der en længere brevveksling mellem dr. Fries og greven. Den første ville meget gerne have huset bygget om, da det trængte meget, den sidste ville ikke bruge for mange penge på noget, der sikkert var bedst at rive ned. Dr. Fries skrev 1-2-1857, at da han tredive år tidligere lejede huset af godset, bestod det kun de nu midterste seks fag, altså farverfamiliens hus, som nok var hundrede år gammelt. 13.december 1830 blev lægens hus udvidet med fire fag. I 1835 blev huset udvidet med endnu to fag, så der nu var tre nye fag mod syd og tre fag mod nord indtil farverhuset, og der skete det beklagelige, at de to nordligste fag blev bygget ind på grunden, der tilhørte farverstedet, ligesom der blev lavet indkørsel mellem de to huse.

Greven ville gerne, at dr. Fries og ”bager Lorentzen” kom overens om dette stykke jord, før der blev taget stilling til et eventuelt byggeri, men Lorentzen var hverken til at hugge eller stikke i, dr. Fries betalte ham 6 Rdl årligt for at bo med de to fag på hans ejendom, og greven havde lovet han, at i hans ”regeringstid” skulle Lorentzen have de 6 Rdl årligt, så det regnede han med, at greven stod ved, som han skrev i et brev af 10.oktober 1858. Der må vel menes, at dette gjaldt, når godset overtog huset efter dr. Fries. Det hele endte med, at dr. Fries blot bad om at få lov at bo i huset, som det var, hans tid ud, og da han allerede døde i 1861, var det et rimeligt forlangende. Kort tid derefter blev huset, som blev betegnet som faldefærdigt, revet ned. Under dr. Fries tiltagende svaghed, var der kommet en ny læge til godset, dr. Hansen, som foreløbig fik bolig i farverstedet, som det fremgår af folketælling 1860 og medicinsagerne. Der blev nu bygget et nyt otte fag hus til ham, som det ses af det ældste foto af Den gamle Kro fra o.1870, men det blev allerede ombygget og forhøjet med en etage før 1890. Samtidig flyttede man huset så langt mod syd, at farveren igen fik sin jord fri, og så var det slut med at kævles om erstatning. Der var i øvrigt 5 tønder land agerjord og noget eng lagt til huset. Agerjorden lå i et område af Kirkebjerg, som mod syd stødte op til stiftsfysikus dr. Reimers ejendom, hvorpå Gram sygehus blev opført i 1860. (20)

Som nævnt var Christine Marie Lorentzen flyttet fra huset på seks fag til farverhuset på 12 fag efter forliget med kreditorerne i 1818, hvor godset overtog huset på seks fag, antagelig som en form for betaling for gælden til godset. Der er ikke fundet noget om selve overdragelsen i godsets dokumenter, kun hvad der oplyses under brand- og lægevæsen. Det må jo antages, at hun har fået opbygget en forsvarlig bageovn i farverhuset, så hun kunne vedblive med at bage brød til salg. Under fæstebreve findes der et brev af 5.august 1852 fra J. H. Lorentzen til greven, hvori han fortalte, at hans moder sytten år tidligere havde afstået 262 kvadratalen af hendes jord til den før omtalte udvidelse af dr. Fries hus samt indkørsel til samme, og i betaling herfor blev hun og efterkommerne på stedet lovet af godsets administrator v. Krogh, at der årligt skulle udvises et godt stykke træ på roden, som skulle indeholde 3-4 læs brænde, mod at hun fortsat betalte fæsteafgift af dette jordstykke. Hun skulle have det skriftligt, men fik det aldrig, og efter syv år ophørte leverancen af træet, selv om hun havde beklaget sig derover både mundtligt og skriftligt. Så nu fordrede J. H. Lorentzen 30 Rdl Cour i godtgørelse for det manglende træ, samt 50 Rdl Cour for afståelse af jordstykket. Greven og godsets administration blev dog hurtigt enige med hinanden om, at den smule jord på 262 kvadratalen

og træet kun kunne være 15 Rdl Cour værd, som blev ham udbetalt, og det er sikkert det, der gjorde, at han stod så stejlt på sin ret, som nævnt ovenfor, selv om grev Brockenhuus-Schack åbenbart som et plaster på såret gav ham de omtalte 6 Rdl årligt oveni. (21)

Men det ser ud til, at Cristine Marie Lorentzen efterhånden har fået styr på tingene og har fået indrettet farverhuset med både bolig, farveri og bageri. Ifølge de to bevarede lejekontrakter for henholdsvis bager og farver i 1818 og 1826, ser det ud til, at hun og familien har boet i ejendommens sydende til venstre for forgangen, mens der til højre først har været lokaler til bageren og dernæst lokaler til farveren. På et eller andet tidspunkt efter 1801 flyttede Christine Marie Bjørns mor, Anne Marie Schmidt, også ind i hjemmet, tilgangslisterne fra 1814 melder ikke noget derom, hun bor ikke mere i Brøns sogn ifølge folketælling 1803, så det må antagelig være sket mellem 1802 og 1814. Hun havde boet i Brøns i en del år efter at hun var blevet enke på Astrupgård i forbindelse med mandens fallit. Hun medbragte bl.a. kong Frederik V's bibel fra 1765, hendes huspostil, D. Henrich Müllers Evangeliske Hierte-Speyl, Kiøbenhavn 1785, hvor der på inderbladet står: "**Anne Marie sal. Johannes Nicolai Bjørns**" og tre silhuetter af sig selv og sine to voksne sønner. Og som et kuriosum hendes afdøde mands kløpind, som var kommet hjem med en af hans brødre fra Guineakysten. Hun havde ifølge familietraditionen sin jernbeslåede egetræskiste, hvor malingen desværre blev fjernet uden, at navnetræk og årstal blev nedskrevet, der er bevaret i familien, og som kom med fra Gram ved bodelingen i 1901. Hun boede hos datteren, da denne blev enke, og opnåede at blive oldemor, inden hun døde i 1827, 75 år gammel.

Der skete det, at den ældste datter "kom galt afsted" og nedkom med en datter 18.januar 1825, døbt hjemme på farverstedet 27.januar med mosteren Johanne Nicoline og naboen, skovfoged Henrik Wolters samt skovfoged Jørgen Quirlings hustru (Birgitte i Laasled) som faddere. Det var absolut ikke unormalt, at det første barn i et ægteskab ikke "gik tiden ud", det unormale her var, at der officielt ikke var nogen far til barnet. Præsten kaldte selvfølgelig moderen for "fruentimmeret" og skrev "uægte barn" i marginen, men på en indlagt seddel i kirkebogen står følgende: Jordemoderen angav overfor sognepræsten faderens navn til at være tobaksspindersvend Hans Sievers i Haderslev, men præsten blev anmodet om hverken at skrive det i kirkebogen eller opgive det til øvrigheden. Hvorfor? Var der noget, man skammede sig over mon? Pigen blev døbt Andrea Christine i hjemmet, altså ikke fremstillet i kirken, men hun voksede da op hos bedstemoderen og blev der, da hendes moder nogle år efter blev gift, og hun blev da også indført i den gamle familiebibel. Så i en periode boede der fire generationer sammen i farverstedet. Og pigen gjorde i øvrigt sin bedstemor til oldemor i 1847, da hun fik en uægte datter, men det er en anden historie.

I 1831 var der i hele området et alvorligt udbrud af Kolera, og sognepræster og skolelærere fik af øvrigheden besked på at sørge for, at sognenes beboere udviste størst mulig renlighed. På Gram gods blev der udfærdiget en oversigt over hvert beboet sted i henseende til "beboernes tilstand i henhold til renlighed og sundhed" med angivelse af beboere navne. I farverstedet boede der tre familier. Først og fremmest bagerkone Kirstine Marie Lorentzen med sønnen Johan Henrik, datteren Charlotte, datterdatteren Stine, tjenestekarlen Laurids Pedersen og (hus)jomfru Marie Lund. Desuden i to særskilte lejligheder bager Martin Ries med husholderen Ingermarie Kobs og farver A. J. Sørensen med søsteren Beate og tjenestedrengen Jens. Det oplyses for alle, at huset blev holdt rent, alle værelser var forsynede med slagvinduer (oplukkelige vinduer), og værelserne var store og rummelige nok til beboerne, og beboernes sundhedstilstand var god.

For en nulevende havde det måske været lige så væsentligt at vide, hvordan drikkevandsforholdene og toiletforholdene var! (22)

I en oversigt over handel og håndværk på Gram og Nybøl godser 1820-1839 fremgår det, at Andreas Lorentzens enke udlejede farveriet til Christian Ingwart Ehrstadt fra før 1822 til og med 1824, mens hun derefter selv fortsatte med dette med ansatte farversvende. I hele perioden stod hun selv for bageriet med forskellige ansatte bagersvende. Det var da også hende, der i 1837 klagede til godskontoret over, at Niels Hansen i Vester Linnet bagte og solgte hvedebrød på Gram gods, hvilket udløste en bøde til ham og forbud mod dette. (23)

I 1835 blev der holdt folketælling i Gram, og farverstedet ved Gram gods betegnes som ”parcel-liststed”. Ejerinden var enken Christine Marie Lorentzen på 60 år, som hos sig havde den ugifte datter Charlotte på 32, barnebarnet Andrea Christine på 10, en invalid tjenestepige på 30, der blev understøttet af Haderslev by samt Mads Hansen Aagård på 31, der var tjenestekarl og som i 1836 blev gift med datteren Charlotte. Herefter kom bageren Martin Ries på 38, som nu var gift og havde en datter på 2 år, en læredreng og en tjenestepige, og dernæst farveren Peder Christian Degn på 34, ugift og som havde en læredreng og en husholder.

I 1840 blev der igen holdt folketælling i Gram. Christine Marie Lorentzen var stadig ejer af stedet, men nu står der ydermere, at hun drev bageri og farveri. Sønnen Johan Henrik var kommet hjem som farver. Datterdatteren boede der stadig. Enkemanden Jørgen Ficher på 38 var bagersvend, der var en ugift tjenestekarl på 38 og en ugift tjenestepige på 24, og desuden boede stadig datteren Charlotte i huset nu med ægtemanden Mads Aagaard, der var daglejer, samt to døtre på 4 og 2 år, og endelig en 12 års dreng, der blev understøttet af Gram sogn. (24)

I 1845 blev der igen holdt folketælling i Gram. Christine Marie Lorentzen stod stadig som ejer af stedet og af bageri- og farverivirksomheden. Den ugifte søn, Johan Henrik Lorentzen var farver og havde en gift og en ugift farversvend til hjælp. Datterdatteren Andrea Christine boede her stadig. Så var der en gift og en ugift bagersvend ansat foruden en ugift tjenestepige på 38 år. Endelig havde farverenkens svoger, Niels Lorentzen på 67 og steddatteren Johanne Catrine Lorentzen på 47 bosat sig hos familien i farverstedet. (25)

I den nyindrettede jordebog over Gram og Nybøl godser fra 1839 gentages det, at Andreas Lorentzens enke besad den vestre del af kræmmerhuset med rettighederne til bageri og farveri. Den årlige afgift herfor var 10 Rdl. Desuden havde hun Possmosejorden bestående af ager, eng, hede og mose i arvefæste, som sammen med havejorden og stedet, hvor husene lå, i alt var på 26 tdr 7 7/16 skp land. Den årlige afgift herfor var 50 Rdl fordelt på to årlige indbetalinger à 25 Rdl til maj og til Martini. I landgilde og bankrenter betalte hun yderligere 7 Rdl. Her er også tilføjet, at ved kontrakt af 25-1 og 27-1-1847, approberet (af godset) 24-4-1847, blev stedet af Lorentzens enke solgt til sønnen Johan Henrik Lorentzen med farveri- og bagerirettighederne. (26)

Som det ses af det foregående, havde Christine Marie Lorentzen fået den synkende skude rettet godt op, og hun havde ikke mere problemer med at betale renter og afgifter til udlånerne og til godset. Hvad lånene angår, som var overtaget efter hendes mand, så havde møller Hans Borg Jacobsen i Gram overtaget Rømømandenes lån på 700 Rdl SI-Holst Cour 26-3-1829 og solgte lånet videre til Helene Marie Issing i Gram 19-3-1834, ligesom han også havde overtaget lånet på 300 Rdl SI-Holst Cour fra Karen Niels Jørgensens datter på Rømø samme dag, som han beholdt, og lånet fra godsinspektør J. H. Lorentzen fra 1-5-1802 på 200 Rdl SI-Holst Cour var blevet overdraget til forpagter på Gramgård, Heinrich Wolters 3-3-1838. Farverenken indgik selvfølgelig stadig aftalen med de nye långivere om at betale den vedtagne rente af kapitalen, og ydermere lånte hun 9-2-1844 yderligere

300 Rdl SI-Holst Cour af forpagter Henrik Wolters til 4¼% rente, der skulle betales på hans bopæl hvert års 9.februar. (27)

Som nævnt solgte Christine Marie Lorentzen født Bjørn farverstedet til sin søn og gik på aftægt i januar 1847. I den forbindelse blev der oprettet dels en købe- og overladelleskontrakt mellem hende og sønnen, dels en aftægtskontrakt, alt skulle godkendes af Godsadministrationen på ”herskabets” vegne. Heri nævnes, at hun ejede farverhuset beliggende på Gram ifølge skifteattest af 17.april 1817 og forliget af 9.maj 1818. Som tidligere nævnt er hverken skiftet efter Andreas Lorentzen eller forliget med kreditorerne bevaret i godsarkivet. Desuden overlod hun jorden til stedet, Possmosen kaldet, som hun havde i arvefæste, foruden alt i bygningerne, der var jord- mur- og nagelfast, alt ind- og udbo, både levende og dødt, sæden på marken og gødningen ved stedet, samt alle til farveri og bageri hørende redskaber og rettigheder, i særdeleshed enerettigheden hertil på godset.

Johan Henrik Lorentzen forpligtede sig for sig og sine arvinger at svare og præstere alt det, han skulle både til herskabet og til alle andre, ligesom hans mor havde gjort, og desuden skulle han i afståelses- og købesum betale moderen 2.500 Rdl SI-Holst Cour svarende til 4.000 Rbd sølvværdi, nemlig for den faste ejendom 2.000 Rdl SI-Holst Cour og for besætning og løsøre 500 Rdl SI-Holst Cour, som blev betalt således:

1: Sønnen overtog den på stedet værende protokollerede gæld samt øvrige veksel- og boggæld, i alt omtrent 1.750 Rdl SI-Holst Cour, idet han skulle sørge for at indføre pantegælden af 13-1-1833, 19-3-1834, 23-3-1838 & 1-8-1844 (i alt 1.500 Rdl SI-Holst Cour) på sit folium i godsets skyld- og panteprotokol (nr.320).

2: Resten af købesummen, 750 Rdl SI-Holst Cour skulle blive stående på stedet og forrentes med 4% årligt mod et års lovlig opsigelse, og samtidig skulle sønnen frasige sig sin arverettighed i disse og moderens andre midler.

3: Christine Marie Lorentzen betingede sig, at hun skulle gå på mad og mål hos sønnen og hans familie eller hos stedets besidder, så længe de kunne enes derom.

Men kunne de ikke enes, skulle han efter betids advarsel som aftægtssæde for hende bygge tre fag til salshusets søndre ende, lige så dybt som det gamle hus, og indrette det helt efter hendes forgodtbefindende med fornødne døre, vinduer, lofter, bræddegulv, skorstene, kakkelovne og hvad ellers hørte til, ligesom det hele skulle males og vedligeholdes fremover.

Hun skulle ”i hendes livstid” have det stykke havejord, hvor frugttræerne stod, fra diget til øst, og køberen skulle holde hegnet herom ved lige og levere den nødvendige gødning og lade jorden bearbejde efter hendes forlangende. Desuden skulle hun have fri adgang til brønd eller pumpe til enhver tid.

Årligt skulle der leveres hende tre tønder ren og sund rug, fire skæpper ditto hvede, fem skæpper boghvedegryn, fem skæpper byggryn, seks skæpper byg, seks skæpper malt, to tønder kartofler, tre lispund tørt, røget flæsk, tre lispund frisk, godt oksekød, halvandet pund hjemmeavlet humle, halvanden skæppe salt, et lispund tælle og en fed gås. Af kornet skulle halvdelen leveres, når hun begyndte aftægten og derefter hvert halve år. Kartoflerne leveres fra Mikkelsdag og gåsen hver Mortensaften og alt det øvrige hvert år otte dage før jul. Stedets besidder skulle lade alt kornet male, bringe det til og fra møllen samt betale pilpengene, tillave brødmelet og bage hendes brød til hendes tilfredshed og lade det bringe til hende på hendes bopæl.

Når hun begyndte aftægten, måtte hun udtage den næstbedste af stedets køer som aftægtsko og eget brug, men når den gav under en kande mælk dagligt, skulle aftægtsgiveren give hende frit i huset dagligt en kande nymalket mælk og ugentligt halvandet pund godt, frisk smør. Hvis aftægtskoen ikke kælvede hvert år, skulle den ombyttes med stedets næstbedste ko. Koens kalv tilhørte hende, og koen skulle græsses og fodres med stedets bedste malkekøer til hendes fuldkomne tilfredshed. Des-

uden udtog hun det næstbedste af stedets får, som skulle græsses og fodres med stedets andre får. Uld og yngel tilhørte hende.

Hun måtte årligt tage det brændsel af klyne og træ, som hun behøvede til skorsten (ildstedet) og kakkelovn af stedets indbjerge klyne og træ, hvorfor aftægtsyderen skulle sørge for, at der altid var rigeligt heraf af god beskaffenhed.

Aftægtsyderen skulle betale hendes årlige offer til kirken og hendes skat, og så skulle hun have 5 Rdl SI-Holst Cour eller 8 Rdl rede sølv hver Mortensdag, ligesom aftægtsgiveren skulle befordre hende fire gange årligt med hest og vogn til og fra kirken og til og fra slægtninge og venner, når hun forlangte det.

Når Christine Marie Lorentzen begyndte sin aftægt, måtte hun medtage frit fra stedet og til livsvigt brug af senge, linned, redskaber og køkkentøj, hvad hun troede at behøve. Hvis sønnen var ejer af stedet ved hendes død, skulle alt dette tilbage til ham igen, ellers skulle det deles mellem hendes andre børn. Hendes efterladte linned og klæder skulle hendes døtre eller deres børn arve.

Hvis hun blev syg, skulle stedets besidder lade hende frit opvarte, som han bedst kunne forsvare det, og ved hendes død skulle han lade hende begrave Kristssømmeligt og efter sognets skik og brug. Skulle hun få forgodtbefindende at "at tage fra hendes aftægtssæde og andetsteds hen", skulle hun hvert år i stedet have 68 Rdl SI-Holst Cour samt håndpengene, halvdelen til majdag, halvdelen til Martini (11/11), men efter et halvt års varsel kunne hun igen flytte tilbage til aftægtssædet.

Køberen, altså sønnen, skulle betale alle omkostningerne vedrørende denne kontrakt.

Skrevet på Gram 25-1-1847 og underskrevet i sælgerindens hus på Gram 27-1-1847.

C. M. Salig Lorentzens Enke.

Som curator B. Bennedsen.

Johan Hendrig Lorentzen.

Godkendt af godsadministrationen

Bruhn, Justitarius.

Mads Hansen Aagaard på min kones vegne.

Protokolleret 23-5-1847, indført i Gram og Nybøl Godsers skyld- og panteprotokol I, fol.320. (28)

Christine Marie Lorentzen kunne nu læne sig tilbage i bevisthed om, at hun havde klaret sig godt i sin enkestand. Hun havde som 11 årig i 1786 oplevet, at hendes far gik konkurs med Vestre A-strupgård i Brøns sogn og kort derefter døde, hvorefter hendes mor måtte tage ophold hos slægtninge i Brøns og sende de tre sønner til to af den afdødes halvbrødre, der var præster dels i Bjolderup dels i Viby på Fyn, mens de to døtre blev hos hende til i hvert fald efter deres konfirmation. Hendes farmor havde en aftægt af gården, der betød, at hun kunne blive boende dér til sin død i 1812 som en meget gammel kone, men hendes mor var ikke beskyttet af nogen aftægtsforpligtelse og måtte klare sig selv. Når aftægten var pindet ud i detaljer, var det ikke, fordi forholdet mellem mor og søn ikke var godt, men dels kunne der jo komme en svigerdatter ind i billedet, som ikke var på bølglængde med svigermoderen, endnu værre var, hvis sønnen døde, og svigerdatteren igen blev gift, og den nye ejer af stedet ikke havde lyst til at give den gamle den store ydelse, så var det godt, at alt stod skrevet - også med småt, og at det var tinglyst. Det samme, hvis sønnen gik konkurs, som hun havde oplevet det i 1786. Når godset skulle sige god for kontrakten, lå der dels det deri, at stedets jord var i arvefæste fra godset, dels det at kunne den gamle ikke blive forsørget, så hængte godset herpå.

I følge tidens skik og brug, kunne hun ikke selv officielt tage bestemmelser, men skulle have en kurator. Igennem årene var det solide borgere i og på Gram, som hun brugte, sidst mølleren på Gramby mølle, Benned Bennedsen, andre var møller og godsinspektør Johan Heinrich Lorentzen på Gram, godsinspektør Raben på Gram slot, forpagter Henrik Wolters på Gramgård og Anders Christian Carstensen på Asdalgård lige uden for Gram. Hans navn findes på en sølvske, han gav til Johan Henrik Lorentzens bryllup i 1848. Det blev ikke nødvendigt for hende "at tage på hendes af-

tægtssæde”, hun forblev på mad og mål med familien, indtil hun døde som 75 årig i 1852. Da hun til sidst var syg, kom datteren Noline hjem og hjalp med at passe hende, til hun døde, hvorefter hun returnerede til sin husholderplads på Skødebjerg i Vorbasse.

a10: Johan Henrik Lorentzen:

* 2-2-1816 på Farverstedet, Gram,
+ 21-5-1901 i Gramby, Gram sogn.

Gift i Gram 18-11-1848 med

Anne Kirstine Andersdatter:

* 18-11-1821 på gård nr.19 i Lovrup, Døstrup sogn,
+ 2-7-1892 på Gram sygehus, Gram sogn.

Børn:

a10a: Christine Marie Lorentzen:

* 22-9-1849 på Gram, + 11-2-1924 i Aabenraa, gift med gårdejer **Daniel Kynnemann Heitmann.**

1865

1871

1916

a10b: Mette Marie Lorentzen:

* 25-1-1851 på Gram, + 15-6-1936 på Frederiksberg, gift med sognepræst **Henrik Imm. Levinsen.**

1866

1875

1930

a10c: Andrea Christine Lorentzen:

* 16-8-1854 på Gram, + 14-9-1900 i Hastings, Nebraska, gift med **Christian M. Christensen.**

1867

1877

1880

a10d: Andreas Lorentzen:

* 26-7-1856 på Gram, + 21-10-1914 i Upland, Nebraska. Værtshusholder, ugift.

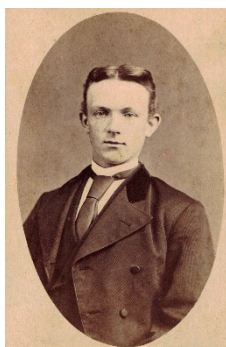

Andreas

Andrea & Anna

Catrine

1866

1876

1878

a10e: Anne Chrestense Lorentzen: (kaldet Anna):

* 11-6-1859 på Gram, + 6-11-1900 på Diakonissestiftelsen, Flensborg, ugift.

1867

1876

1880

a10f: Johanne Catrine Lorentzen:

* 15-11-1864 på Gram, + 5-10-1950 på Frederiksberg, gift med indremissionær **Johannes J. Lund.**

1868

1880

1893

1947

(Om Anne Kirstine Andersdatter se: Slægten fra gård nr.19, Lovrup, Døstrup sogn).

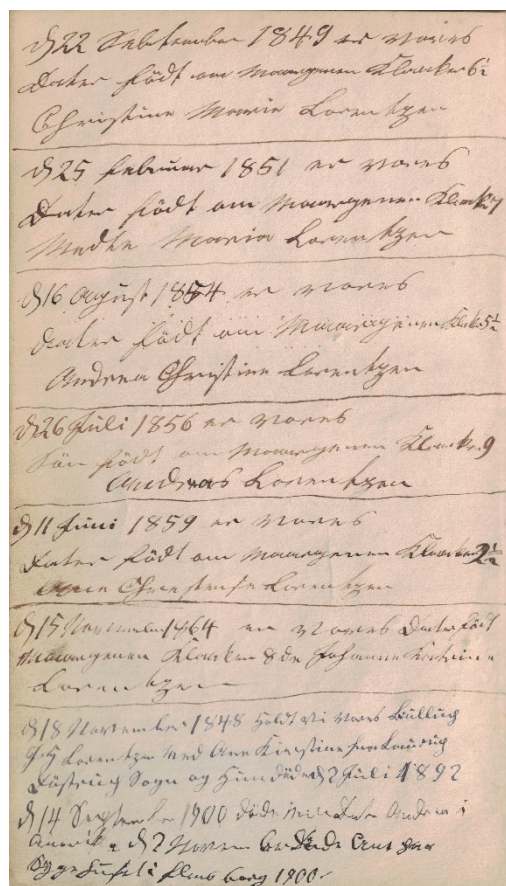
(Om børnene og deres efterkommere se: Familien Lorentzens efterslægt).

Johan Henrik Lorentzen var ifølge familiefortællingen uddannet farver i Flensborg. I folketælling 1834 for Gram var han ikke til stede, i folketælling 1840 var han igen tilbage og betegnes da som farver. Det kan jo også være, at han har lært noget af de ansatte farvere hjemme. I hvert fald rejste farveren Peder Degn med sin familie fra Gram i 1839, og da Johan Henrik Lorentzen står som farver i folketælling 1840, må han antagelig været kommet hjem senest på dette tidspunkt, og der har

sikkert ikke været behov for to uddannede farvere derefter. Det fortælles også, at der hvert år kom en rejsende i farver fra Flensborg for at sælge farver til farveriet. Han overtog som nævnt bedriften i januar 1847, men han var stadig ungkarl. Hans mor var 72 år, så det har været på tide at finde en kone. Han fik en fin lille svovlstikæske med perlebroderet motiv af en merskumspibe og tobakspung og på oversiden hans navnetræk JHL og fødselsdag 2.februar 1846 med guldbogstaver på kanten til sin tredive års fødselsdag. Det kunne godt være en kærestegave. Der er ikke overleveret noget om, hvordan han lærte Anne Kirstine Andersdatter fra Lovrup at kende. Hun kom fra en solid gård i Lovrup i Døstrup sogn, som havde været i hendes families besiddelse i over 300 år, og hvor der var solid velstand. Gården blev drevet af hendes mor, der blev enke i 1833, senere kom hendes eneste broder, der aldrig blev gift, med og overtog gården omkring 1845. Det ser ud til, at Anne Kirstine blev hjemme på gården til 1843, hvor hun ifølge Døstrup sogns afgangslister flyttede til Abild sogn, og højst sandsynligt kom hun i huset hos søsteren Cathrine, der i 1840 var blevet gift med kromand Jens Lausten i Sølsted kro i sognet. Han døde dette år, men Anne Kirstine rejste først retur fra Sølsted i 1847 ifølge Døstrup sogns tilgangsliste. I Gram sogns tilgangsliste 11-7-1848 står, at Anne Kirstine Andersdatter fra Lovrup i Døstrup sogn var ankommer til Gram for at blive husholderske hos Lorentzen på Gram.

Kendte de hinanden på forhånd? Intet er overleveret, men givet er det i hvert fald, at der blev holdt bryllup på hendes 27 års fødselsdag 18.november 1848. Der findes flere sølvspiseskeer og andet sølvtøj fra familien på begge sider givet til deres bryllup.

Den sønderjyske tradition bød, at givernavnene blev indskrevet på bagsiden, og Johan Henrik Lorentzen har yderligere fået indskrevet sine forbogstaver på skeerne, så der var styr på tingene.

I modsætning til sine søstre, der enten var gravide, da de blev gift, eller havde fået barn før de blev gift, så kom det første barn på farverstedet sidst i september året efter giftermålet. Som traditionen bød, skulle bedsteforældrene opnævnes, først farmoderen, så mormoderen, som begge levede, den tredje pige fik både farfaderens og farmoderens navn, men så kom sønnen, der selvfølgelig skulle opkaldes efter farfaderen, længst afdøde Andreas Lorentzen. Næste barn blev igen en pige, men da morfaderen, Anders Christensen, død i 1833, jo ikke var blevet opnævnt, og der tilsyneladende ikke kom flere drenge, fik hun navnet Anne Chrestense, så var det klaret. Da der så alligevel 5½ år senere kom endnu en datter, blev Johan Henrik Lorentzens halvsøster, den ugifte Johanne Catrine Lorentzen, der boede hos familien på Farverstedt, opnævnt. Navnene indførte han omhyggeligt i salmebogen fra 1800, nævnt under hans forældre, til slut også hans kones død samt deres vielse og de to døtres død i 1900. Børnenes faddere blev hentet blandt familien i Gram og Hygum samt i Dø-

strupområdet foruden bekendte på Gram som naboen læge Fries, som koppevaccinerede børnene, møller Wieland på vandmøllen og forpagter på Gramgård senere gårdejer i Brendstrup Henrik Wolters og deres familier. Inden læge Fries blev læge på Gram i 1829 boede Henrik Wolters i huset, som havde hørt til farverstedet, fra omkring 1823. Hvad salmebøger angår, så fik han den nyudgivne "Psalmebog til Kirke=og Huus=Andagt, København" i 1866, som fra 1889 blev afløst af "Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig" i hjemmet.

Hurtigt efter deres bryllup fik de ubudne gæster, idet oprørske Slesvig-Holstenere efter slaget ved Brøns 22.januar 1849 invaderede Gram og omegn 3.februar. Herom kan der læses i Dannevirke følgende den 11.februar: "Hovedmassen og navnlig Jægerne synes at have søgt til det nærliggende Gram fra Gramby, hvor der holdtes Rast i 1½ time. Den tydsksindede Gjæstgiver (i Kræmmerhusets østre del) lukkede sine Døre, men den troe dansksindede Møller Wielandts Spisekammer maatte holde for. Det blev da ogsaa rent udtømt. Middagsmaden tog Fjenderne af Ilden og fortærede den med Grydeskeer, Øseskeer og hvad de kunne faa fat paa. Fløden og Mælken drak de reent ud, Flæsk, Kjød, Æg og alt, hvad der lod sig fortære, slap i dem. Desuden lode de sig forsyne med et stort forraad Smørrebrød. Med Øllet, Brændevinen o.s.v. gik det i Skjænkestuen som i Køkkenet og Spisekammeret. Det største Maal at faa at drikke af, var det bedste. Hos Bageren (J. H. Lorentzen) lode de Hvedebrødet tage ud af Ovnen og stillede sig selv ved Ovmundingen og fortærede Brødet, saa varmt det var. Ingen vidste af dette Gjennemtog at sige, førend Skaren vrimlede paa Gaden". Der findes ikke noget om erstatning for "krigsskaderne" i Gram godsarkiv.

Der er bevaret gode folketællinger fra Gram i 1855 og 1860, mens området endnu var dansk. I 1855 betegnes Johan Henrik som gift bager og farver med kone og tre små børn, han havde ansat en gift og en ugift farversvend samt en farverlærling. Desuden var der ansat en gift bagersvend. Ingen af de gifte folk boede på farverstedet. Dertil var der ansat to ugifte tjenestekarle og tre ugifte tjenestepiger.

I 1860 benævnes han kun gift bager med kone og fem børn samt sin halvsøster Johanne Catrine Lorentzen. Han havde en ældre farversvend, der var enkemand, og en ung ugift farversvend ansat foruden en gift og en ugift bagersvend. Den ugifte bagersvend var søstersønnen Frederik Ludvig Riedell fra Bredsted, som senere blev gæstgiver og bager i Øsby. Desuden var der en gift og to ugifte tjenestekarle og tre ugifte tjenestepiger. I huset boede endvidere den nyankomne læge Laurids Theodor Hansen, til Gram, indtil han ved læge Fries død i 1861 overtog hans hus, som var nabohuset mod syd, og som så blev nybygget. Desuden boede der en enke med sin datter og urmager Schmidt med sin familie i en sidebygning til farverstedet. Til gengæld var uldspinderen rejst, hvilket antagelig har været i forbindelse med branden i 1859, hvor meget af hans maskineri blev ødelagt. (29)

Fra den preussiske tid er der bevaret få folketællinger, som kun giver et overordnet billede. Hos farver og bager Lorentzen var der i huset 8 af mandkøn og 7 af kvindkøn 1-12-1871 og 8 af mandkøn og 5 af kvindkøn 1-12-1875. Og det passer jo godt med, at vores farmor fortalte, at i hendes barndom kunne de godt være 15, der skulle have middagsmad. (30)

Som det ses af folketællingerne fra 1845 og til 1875 opbyggede Johan Henrik Lorentzen efterhånden en solid bager- og farvervirksomhed på Gram. I de offentlige papirer kaldes han længe "farver" og ind imellem "farver og bager", men senere er det "bager", der tager over. Det kan jo skyldes, at med anilinfarvernes fremkomst fra midten af det atten hundredtallet, blev meget af den oprindelige farvning overført til de private hjem udover, at man gik bort fra hjemmenvævet tøj og over til købe-

tøj, der var farvet i de ønskede farver, men de ældste børnebørn fortalte, at der stadig var farveri i deres barndom omkring 1890. Det kan jo godt alligevel efterhånden være blevet bageriet, der gav det meste arbejde sammen med landbruget. Farmor har fortalt, at der i døren i forgangen til højre for opgangen til loftet var en luge, hvorfra det nybagte brød blev solgt, og på de to ældste fotografier af farverstedet fra omkring 1870 og 1880 er der anbragt en bagerkringle i muren over hoveddøren og under navnetrækket. For over halvtreds år siden, var en af dørene i kælderen forsynet med en luge, så det kan jo godt være den gamle ”udsalgsdør”, der er endt dernede. Kældergulvene var i øvrigt lagt med store gule flensborgfliser. Han fortsatte med sin mors folium 320 i Skyld- og pantepro- tokol I, som siden blev overført til nr.II folium 296. (31)

Johan Henrik Lorentzen har sikkert været dygtig til sit håndværk og god til at drive sin forretning og til at finde de rigtige medarbejdere. Sagen med greven på Gram i 1852 nævnt under hans mor om det jordstykke, som familien stadig betalte afgift af, viser også, at havde sin mening om tingene og ikke bare lod stå til. Det brev han over godsarkivet sendte til greven siger ikke så lidt om ham. Han overholdt fuldt ud tidens skik og brug i sin henvendelse til greven, men samtidig har han ikke problemer med at lufte sin ærgrelse over tilstanden. Hans brev starter og slutter således:

”Høivelbaarne
Herr. Kammerherre, Greve v. Brockenhuus Schack.
Naadige Herre!

Som Arving og Besidder af Stedet kan jeg ikke finde mig i, at et Stykke Grund går fra min Besiddelse uden Vederlag, og da jeg troer, at Deres høivelbårenhed ikke vil tænke, at der fra Godsherskabets side tilføies nogen af Deres Underhørigte hvilken som helst Forurettelse, så fremkommer jeg med det underdanige Andragende, at ovenanførte Vederlag af et godt Træ til 3 à 4 læs aarlig maa vorde mig udviist, såvel for iaar som for Fremtiden, samt at jeg erholder en passende Godtgjørelse for den forløbne Tid, og for at jeg kan være sikret i min Ret hertil, udbeder jeg mig den omskrevne Kontrakt udfærdiget. I modsat fald fordrer jeg det afståede Grundstykke tilbage, da jeg ingeni lunde kan finde mig i at betale Skatter og Afgifter af et Stykke Grund, som andre have Nytte og Brug af.

Jeg vover at udbede mig om höigunstig Resolution og tegner mig

Gram den 10. Mai 1852

Deres
Höivelbaarenheds
underdanige J H Lorentzen”

I et brev to dage senere satte han pris på fordringerne: 1 Rdl courant pr. læs træ i 10 år gange tre læs er 30 Rdl Sl-Holst Cour, og hvid greven vil afstå arealet, skal det være hans for 50 Rdl Cour, ”hvorved jeg forsikrer, at jeg endog hellere vil tage Arealet tilbage end modtage denne Sum som Godtgjørelse”.

Som nævnt under hans mor, fik han ikke det forlangende, men meget mindre, men derudover lovede grev Knud Bilde Brockenhus Schack, der var en flink mand overfor godsets undersætter, ham 6 Rdl årligt. Han har nok alligevel følt sig lidt snydt, så det var sikkert derfor, han stod så stejl på sin ret, da læge Fries prøvede at forhandle med ham om grundstykket i 1858. Og som nævnt blev lægens hus brækket ned og et nyt bygget så meget længere mod syd, at han fik sit grundstykke tilbage, Og sådan blev det problem løst. (21)

Der kom dog snart helt andre problemer. Om aftenen ved ni tiden den 8. november 1854 udbrød der brand i farverstedet. Ifølge brandforhøret kom Anne Kirstine ind til sin mand, der sad i stuen sammen med flere mænd heriblandt snedker Petersen, Gramby, og fortalte, at kakkelovnsrøret i den lille stue, hvor børnene sov, gav nogle knitrende lyde. Både Lorentzen og snedker Petersen løb op på loftet, hvor der var ild omkring kakkelovnsrøret, der kom igennem loftet og gik i et muret cementrør ca. 60 cm hen til skorstenen. Der var oplagret en del stråfoder på loftet også, men ikke tæt på rør eller skorsten. Farversvenden, der havde siddet og spist sit brød, blev alarmeret af larmen og kom op på loftet, men blev sendt ned efter vand, men da han kom derop flammede ilden op både i stråfoderet og stråtaget, så vandet hjalp intet, så i stedet gav man sig til at redde ejendele og inventar ud. Johan Henrik Lorentzen oplyste, at han først og fremmest reddede sine papirer. Men i øvrigt lykkedes det at redde en stor del af indboet og inventaret ud.

Der var jo kun vejen imellem vestre og østre kræmmerhus, og da det blæste ret kraftigt, løb ilden over vejen og fik fat i stråtaget på østre kræmmerhus, som nedbrændte totalt, og da der var bygget sammen med Slotskroen, brændte der også noget af dens vestre ende. Møller Wielandt i vandmøllen blev hidkaldt af larmen af personer, der løb i gaden, og han skyndte sig hen til brandstedet hos bageren, hvor han fandt folk i fuld sving med at redde indbo og inventar, så han skyndte sig over vejen til høker Schmidt i det østre kræmmerhus, som havde forpagtet dette af ham og læge Fries, der sammen med degn Orth var ejere af dette og kroen og anbefalede ham at redde sit bohav ud, da vinden som sagt bar på fra brandstedet. Men trods forsøg på brandslukning her, gik der ild i stråtaget, og resultatet blev, at våningshus med pakhus og tørvehus brændte, så kun murene stod tilbage. Der var ingen brandsprøjte til stede, kun folk med vandspande.

På farverstedet brændte hele det gamle stuehus samt 4 fag af en ny længe, Lorentzen for nyligt havde bygget i den nordre ende af gården. Den var endnu ikke blevet forsikret. Ejendommen var fra hans mors tid forsikret i Det Schleswig-Holstenske Brandgilde i Kiel, hvor alt vedrørende Gram og Nybøl godser var forsikrede. I hendes tid var forsikringssummen i 2.klasse på i alt 580 Rdl Sl-Holst Cour for et kontingent på 1 Rdl 21 mark 8 skilling pr. år, men sønnen havde fået sat den op til 850 Rdl ved købet af ejendommen, og ret hurtigt efter forhøjet til 1.000 Rdl. Alligevel mente han ved brandforhøret næste dag, at han led et stort tab, men at Greven på godset fik et endnu større tab, for godset havde indleveret farvervarer, som brændte tillige med endnu ubehandlet lærred, vadmél og tvist i en ret betydelig mængde.

Ilden var som nævnt startet i kakkelovnen i den lille stue, som ikke havde været i brug længe, men ellers var den i orden med aftræksrør og alt, og stråfoderet på loftet var stablet sådan, at der var en gang hen til skorsten og skorstensrør. Datteren Mette Marie fortalte som gammel, at hun kunne huske, at hun var blevet båret ud af det brændende hus i et lagen, men der er ikke fortalt noget om, hvor familien bagefter fik husly. (32)

**Anne Kirstine Andersdatter
1866 & 1870**

Lægens hus og Farverstedet 1870

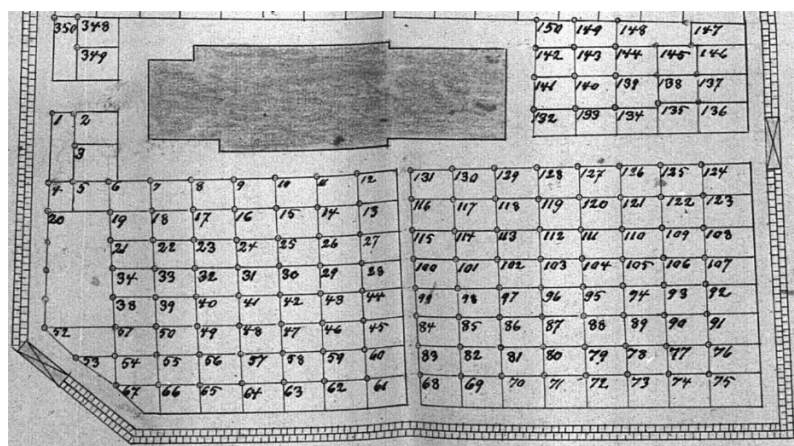
Håndværkerne fik altså travl på Gram dels med at genopbygge gæstgiveriet på vejens østside dels med at genopbygge farverstedet på vejens vestside. Vejen blev i øvrigt i nogle af de gamle dokumenter benævnt "Slotsgade". Og i løbet af 1855 stod det nye stuehus og udlængen igen bygget op. Over fordøren til stuehuset blev der indmuret en bagerkringle og ovenover den satte Johan Henrik Lorentzen sit og sin kones navnetræk med byggeåret imellem, som det stadig ses, mens kringlen er væk: JHL 1855 AKL. Der var tale om en harmonisk bygning, hvor kvisten over indgangsdøren havde høj rejsning, som det ses af det ældst bevarede billede af farverstedet fra omkring 1870, hvor også den nyopførte lægebolig syd for fra 1860 er med. Om byggeriet er gået for stærkt, så kvisten ikke har været stabil nok, vides der ikke noget om, men senere blev spidsen fjernet og taget over etagen blev fladt, som det stadig er, og som det ses på fotografiet fra omkring 1880, hvor bagerkringlen stadig er bevaret over fordøren. I øvrigt var apoteket, der lå lidt længere mod syd på samme side af "gaden" bygget på samme måde med kvist og høj rejsning, så det har været tre smukke bygninger dengang i gadebilledet. I apoteket boede fra 1866 til sin død i 1883 apoteker Hans Nicolai Levinsen, født i Ringkøbing i 1821 som søn af amtsforvalter Levinsen. Hans enke, Eline Charlotte, fortsatte med at drive apoteket til 1896. Apotekerens brorsøn, Immanuel Levinsen fra København, kom ofte på besøg og endte med at ægte den næstældste datter i farverstedet, Mette Marie Lorentzen.

Der findes et lille tidsbillede fra den tid, idet afdøde professor Hans Brix i Haderslevsamfundets Årsskrift 1951 har citeret et brev, hvori hans far, Nicolaus Brix, 2-3-1858 fortalte lidt fra Gram: "Endelig kom da Selskabet, Gjæstgiver Schmidt (fra østre kræmmerhus), Bager Lorentzen, Orth (degn og organist i Gramby, svigerfar til Nicolaus Brix) og Fader (kromand Hans Brix i Rødding). Saa kom den rygende Punchbolle paa Bordet, Fløite og Guitar kom i gang, og det gik lystigt til. Saaledes feiredes min hjemkomst. Klokken var nok 2 (nat), inden vi kom til Fohl.----- Det grinagtigste var Optoget fra Gramby til Gram. Foran rendte Schmidt og huggede med sin Kjæp i Gærdet, dernæst kom den lille tykke Lorentzen med Fader under Armen, og saa kom jeg med Anne (hans søster) og Steinvig under armen." "Du er jo snydefuld, Hans Brix" sagde Schmidt i sin Ruus til

Fader, og denne spurgte da: ”Mon Du er bedre faren ?” -----.” Billedet af den ”lille tykke Lorentzen” passer ikke helt med det billede af deres far, som hans børn havde, idet min far og hans søskende har fortalt, at vores farmor nærmest var af den mening, at en dobbeltdør ikke var stor nok til, at hendes far kunne passere!

Der var allerede ildløs igen på Gram i 1858, for 14. august slog lynet ned i farverstedet. Denne gang gik stuehus, farveri og bageri fri, men to udlænger nedbrændte og med dem den indeværende avl og al brændslet til bageri og farveri. Brændslet bestod af de såkaldte klyner, som var mosetørv. Der var klyner for 150 Rdl, og de var ikke forsikrede. Der var på dette tidspunkt to lejere i udbygningerne, uldspinder Kruse og urmager Schmidt. Det gik værst ud over uldspinderen, der mistede alt sit klynebrændsel, det meste af sit indbo og flere af de redskaber, der hørte til spinderiet. Urmager Schmidt mistede alt sit klynebrændsel, og en tjenestekarl mistede alle sine klædningsstykker og effekter. I folketælling 1860 kan man se, at spinderiet endnu ikke var kommet i gang igen.

Godsinspektør Raunsø skrev den 22. august til greven om branden og foreslog som et udslag af ”Deres Höivelbaarenheds velbekjendte Godgjørelse og Medfølelse mod Trængende”, at ”bager Lorentzen maatte forundes en Brændselsunderstøttelse af 12 Bunker Udluftning, at Uldbinder Kruse, der var meget fattig, en tysk Familie, der ikke kan tildeles Hjælp af Legatet, maa tilstaaes af Godskassen 10 Rdl i Penge og i Brændselshjælp 4 Bunker Udluftning, og at Uhrmager Schmidt ligeledes maa forundes 4 Bunker Udluftning, samt at den brandlidte Tjenestekarl maa udbetales af Godskassen 5 Rd,. Jeg tør antage, at Herr Greven saa meget mindre i dette Tilfælde vil nægte at række en hjælpsom Haand, som flere af Herr Grevens bygninger under det paagjældende Tordenveir og derpaa under Branden, stode i stor Fare, med dog heldigvis undgik Ildens Ødelæggelse”. Jeg antager, at med ”Udluftning” menes det tørvesmuld, der blev tilbage, når klynerne efter tørring ved mosen blev hjemkørt. (33)

Kirkegården 1860

1895

I 1860 besluttede Gram gods, at

kirkegården ved Gram kirke skulle sættes i stand, kirkegården skulle planeres, og der skulle styr på begravelserne. Man henvendte sig til sognets beboere, som efter ønske kunne beholde et eventuelt familiegravsted, og så foranstaltede man en indsamling til kirkegårdens forskønnelse. Johan Henrik Lorentzen gav 1Rdl 2mark, hvilket svarede ganske godt til de beløb, de øvrige beboere gav, og samtidig betingede han sig, at hans forældres gravsted blev bevaret. De var begravet syd for kirken, og på det kort, der blev fremstillet over kirkegården i 1860, fik gravstedet **nr.26**, og i dette gravsted blev både vore oldeforældre og farmors ugifte søster Anna også begravet. I 1948 var vi med farmor i Gram, vi spiste i Gæstgivergården nu Den gamle Kro, og da det jo var farmors fødehjem, insisterede krokonen fru Dahl på, at vi skulle spise i privaten. Bagefter var vi på kirkegården, og jeg kan

huske, at farmor sagde, at nu måtte gravstedet godt blive sløjfet, for det var sidste gang, hun var der. Jeg kan ikke huske stenene, men far sagde, at der var en hvid marmorplade over Anna Lorentzen og en opretstående sort marmorsten over hans bedsteforældre med navn og fødsels- og dødsdata. Der var det problem på kirkegården, at da man fordelte gravstederne, tog man ikke højde for, at der skulle være gange mellem rækkerne, og skovridder Frølich, der blev begravet i 1924, lå i gravstedet lige vest for vore oldeforældre, og for at komme ind på hans gravsted, skulle man gå over deres. Når gravstedet blev nedlagt sammen med de tilsvarende i samme række, kunne der etableres en gang, så nu ligger de i gangen, der udgår mellem de to sidste vinduer i kirkeskibet sydpå 3-4 gravsteder nede, og familien Frølich blev fri for at hoppe rundt mellem gravstenene. Det kostede i 1860 22 skilling om året til "dødgraveren" at få vedligeholdt gravstedet. Senere steg beløbet til 52 skilling.

Farmors faster, Charlotte gift Aagaard, hendes mand og to ugifte døtre lå i gravsted nr.137. Det var et legatgravsted, der løb i 60 år efter Anna Aagaards død i 1912, og da det udløb, overtog far og mor det, så nu ligger de dér. Og så kan vi også mindes, at efter Gram kørte vi til Ribe, og vi skulle selvfølgelig op i domkirketårnet, også min værdige farmor, som i en alder af 83½ rask begav sig op ad trappen. Da vi var kommet op i stokværket med de store klokker, faldt de i slag, netop da vi var ud for dem, og jeg kan stadig se det hop, farmor, der var et par trin foran mig, gav, og to trin længere oppe vendte hun sig om mod klokkerne og truede ad dem med sin stok! (34)

I 1801, da Andreas Lorentzen overtog hele Kræmmerstedet, var der jo gæstgiveri knyttet til stedet, og da han afstod den østre del og flyttede til den vestre del, var en af betingelserne, at han nok måtte udkænke til sine kunder, men han måtte ikke holde gæstgiveri, for det tilhørte genboen. Om det er en reminiscens af dette, der har spøgt i Johan Henrik Lorentzens hoved, vides ikke, tilsyneladende har han uden held over for godset luftet muligheden af selv at oprette et gæstgiveri i sit nybyggeri, så han kunne betjene andre end sine farver- og bagerkunder, for efter at næringsfriheden var givet fri Danmark ifølge lov af 29-12-1857 med start i 1862, sendte han følgende ansøgning afsted til ministeriet for hertugdømmet Slesvig i København:

Til det høie Kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig.

Gram, den 26 August 1862.

Bager og Huusejer Johan Hinrich Lorentzen sammesteds beder underdanigst om, at der naadigst maa blive meddelt ham en Koncession til paa sin Ejendom at drive Krohold.

Den Omstændighed, at der i den senere Tid er bleven indført en friere Næringsdrift, foruden i de blandede jyske slesvigske Sogne, ogsaa i Fol og Gram Sogne under Gram og Nybøl Godser, og at der som følge heraf ogsaa næsten i enhver Bye etableres Høkerier, selv om der i samme forinden fandtes et saadant, har indgydt mig den Tro, at det høie Kongelige Ministerium ogsaa maaske maatte vilde lade en friere Konkurrence indtræde med hensyn til Krohold, navnlig hvor saadant, uden at skade den offentlige Moral, maatte ansees for at være i Publikums interesse. Og dette troer jeg bestemt vilde være Tilfælde paa Gram. Thi vel findes der sammesteds et velindrettet Krosted, der tilhører et Interessentskab og er bortforpagtet til en Forpagter. Men alligevel føles der til sine Tider formelig Trang til endnu en Kro, medens det tillige ligger i Sagens Natur, at Konkurrencen til enhver Tid vilde være gavnlig for de Veifarende. Gram Slotsby ligger nemlig for det første ved den stærkt befærdede Landevei mellem Ribe og Haderslev, der ikke alene forbinder disse to Kjøbstæder med hinanden, og imellem hvilke der er en temmelig stærk freqvents, men en mængde Veie fra det indre af Landet udmunde ogsaa i samme og føre en Mængde Veifarende ud på bemeldte Vei, hvilket naturligtvis i høi grad forøger Konfluxen. Freqventsen i Gram forøges ogsaa derved, at den ligger om-

trent midtvejs imellem Ribe og Haderslev, at Godsinspektoratet boer sammesteds, at der sammesteds findes Læge, Apothek, Bageri, Garveri, Tømmerhandel m.v., hvilket alt fører mange Landmænd og Handlende til Byen, saa at den i Freqvents ligner en lille Flække, og endelig findes der ogsaa ved Byen et Sygehus, hvortil mange vandre for at besøge deres syge Slægtninger.

At det i en saadan Bye var gavnligt, at der fandtes meere end et Krosted, hvorhen man kunde tye, forekommer mig temmelig afgjort, men navnlig giver Mangelen af endnu en Kro sig tilkjende i Sessionstiden og ved de to aarlige Markeder, da jeg formelig animeres saavel om Beværtning som Logis, ligesom saadant ogsaa er tilfældet ved det Dyrskue, der af Den nordslesvigske Landboforening aarlig afholdes paa Gram. Den offentlige Moral vilde formentligen ey heller stædes i nogen Fare ved Anlæggelsen af Krohold paa min Eiendom, der ligger lige ved Gaden, da jeg nok troer at turde udtale, at min Personlighed vilde være Borgen for, at jeg ikke benyttede det eventuelle Krohold for at fremme Sviir og Uorden.

Underdanigst
J. H. Lorentzen.

Hosfølgende hertil indleverede til det Kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig rettede Ansøgning fra Bager Johan Henrik Lorentzen paa Gram om Bevilling til at drive Krohold paa sin Ejendom, har jeg ikke skullet undlade herved at tilstille Godsherskabet til behagelig Afgørelse. Kongeligt Kommisariat for de adelige Godser Gram og Nybøl, den 6.Sept.1862.

W. W. Frandsen.

Til Godsherskabet for de adelige Godser Gram og Nybøl.

Til Godsinspektoratet d.24.Sptbr.1862.

Det Kgl. Commissariat for de adelige Godser Gram og Nybøl har tilstillet Godsherskabet til Afgørelse en Ansøgning fra Bager Lorentzen paa Gram om Bevilling til at drive Krohold paa hans Ejendom.

I den Anledning maae jeg tjstg. Anmode Insp. Om at ville tilkjendegive Bager Lorentzen at det Ansøgte ikke kan bevilges.
(ingen underskrift)

Det lykkedes altså ikke at få den ønskede bevilling. I 1870 blev næringsfriheden indført på Gram gods, men først i 1876 fik han den ønskede tilladelse, hvorefter stuen til højre for indgangen blev indrettet til skænkestue, og lokalet bagved til krostue med den store kakkelovn, der stadig findes på stedet i mellemrummet mellem de to lokaler. På bordene stod **lågkrus** til øl, og vores oldefar sad ofte og underholdt sig med gæsterne, men, som farmor sagde, han rørte ikke brændevin, han drak kun ”små sorte”, som hun altså ikke anede, hvad indeholdt! På loftet var der kamre både til familien og til overnattende gæster. (35)

Lågkrus fra skænkestuen

J. H. Lorentzen 1879,
40 års jubilæum som
farver på Gram.

Farverstedet 1880

Vores oldefar havde en bibeskæftigelse, når han alligevel sad i skænkestuen, Han trak tænder ud på folk, og til det formål havde han tre tandtænger, som, min far kunne huske, fandtes i hans fars værktøjskasse, da han var dreng, men siden forsvandt de. Tængerne var af metal og havde solide håndtag og kraftige kæber. Den mindste var til at tage mælketænder, de to største og kraftigste var dels til fortænder dels til kindtænder. Tangen til kindtænder var forsynet med en skrueanordning mellem håndtagene, så de kunne fastholdes i en fastlåst stilling, når der rigtigt skulle tages ved. Og efter sige var han ferm til dette arbejde og havde gode kræfter i hænderne, så han kunne tage ved, når det gjaldt. Bedøvelse? Et stort glas brændevin eventuelt en cognac, sikkert bedst bagefter til at tage smerterne! Han havde aldrig haft en tandbørste i munden og blev dog over 85, skrev farmor i 1943!

Som tidligere omtalt overtog Johan Henrik Lorentzen de fire lån, hans mor havde stående i farverstedet fra 1805, 1806 og 2 x 1844, men dem udbetaler han mellem 1861 og 1868 til arvingerne efter de oprindelige långivere og til den stadig levende Henrik Wolters på Gram. Aftægtsforpligtelsen til hans mor ophørte med hendes død i 1852 og blev slettet i 1854 samtidig med, at han afregnede de 750 Sl-Holst Cour, som blev stående i stedet, da han købte det af moderen, med sine søstre. I 1862 lånte han 1640 Rdl af aftægtsmand Peter Kjær i Vester Linnet til 4% årlig rente, heraf tilbagebetalte han de 800 Rdl i 1864 og resten i 1872. I 1864 lånte han 900 Rdl af jomfru Ane Marie Petersen af Dover til 4% i årlig rente, som han tilbagebetalte i 1870, og ligeledes i 1864 lånte han 600 Rdl af gårdejer Hans Petersen Holck i Vester Linnet til 4% i årlig rente, som han tilbagebetalte i 1877. (36)

I 1872 lånte han 960 Rdl af gårdejer Hans Holdensen Holst i Vester Linnet til 4% årlig rente, som blev tilbagebetalt i 1877, og samme år lånte han 720 Rdl af ham til 4% i årlig rente, som foreløbig blev stående som en obligation i ejendommen. I 1873 lånte han 600 Rdl til 4% årlig rente af ham, som ligeledes blev stående, og i 1876 lånte han 2.250 Mark af Jacob Holst i Vester Linnet til 4% i

årlig rente, som ligeledes blev stående som en obligation i ejendommen. 12.april 1872 blev han formynder for afdøde Andreas Petersen Søndergaards datter, Sophie Christine * 1861, og søn, Jeppe * 1862, i Kastrup, et formynderskab, der igen blev slettet 4.maj 1878. (37)

Indtil nu havde Gram og Nybøl godser haft tilladelse til at føre egne skyld- og panteprotokoller, men fra 13-1-1885 hørte godset under Rødding amtsret og Frøs & Kalvslund herreder under den præjsiske ordning, hvor hver ejendom var indført i en grundbog, som bestod af tre afsnit: 1.afdeling med ejendommens artikelnummer og størrelse, beliggenhed, beskatningsgrundlag, ejer af huse og jord, samt adkomster, 2.afdeling med servitutter og hæftelser og 3.afdeling med grundskyld og tinglysninger på ejendommen. Desuden er de originale dokumenter syet sammen i en Grundakt med skøder, skifter, aftægter o.s.v.

Johan Henrik Lorentzens ejendom på Gram blev indført i Grundbog I blad 8. Arealet var på 13 Ha 93 Ar og 15 kvadratmeter, skatteværdien blev ansat til 66 Thaler 83/100 del. Han benævnes som kådner eller parcellist, som ejede bygningerne, mens jorden hørte under Gram gods. Årlig fæsteafgift var på 180 Mark. Men da han købte jorden fra Gram gods til selveje 3-3-1889, i øvrigt sammen med apoteket, gæstgiveriet, garveriet og sygehuset, blev ejendommen indført i den følgende jordebog (flurbuch) i 1890, hvor det anføres, at det skyldes købet fra Gram gods, og 7-10-1890 overførtes den til Grundbog (II) V for Gramby

på blad 63. Der henvises til Grundbog II, men det er rettelig Grundbog V. De tre lån til Hans Holdensen Holst og Jacob Holst fulgte med, men blev nu alle tre indført i Mark, således at de to lån til Hans Holdensen Holst nu var på 2160 Mark og 1800 Mark. Disse tre lån, som selvfølgelig stod som obligationer i ejendommen, blev udbetalt til långiverne af køberne af ejendommen 14-4-1899. (38)

Som det fremgår af jordebogen og bygningsafgiftsbogen for Gram slotsby i 1890, bestod farverstedets jordtilliggende både af god agerjord og en del værdifuld eng ned mod Gram å. Og for første gang betegnes stedet - hus nr.10 Gram - som "gæstgiveri, farveri og bageri". Bygningerne bestod af stuehuset langs med Slotsgade med "værtshus". I sidebygningen mod nord var der farveri og bageri, i sidebygningen mod syd var der først uldspinderi, dernæst stald, hestestald, lade og tørvehus. Desuden var der et vognhus. Der var en hestegang ved uldspinderiet til at trække maskinerne. Johan Henrik Lorentzen blev gennem årene betegnet både som farver og bager, selv om farveriet, som nævnt tidligere, vel efterhånden fik mindre betydning, men i 1876 var det endelig lykkedes ham at få lov til at oprette et gæstgiveri i bygningerne, og derfor har han sikkert lånt pengene af Jacob Holst til en indretning af en rigtig krostue i stuehuset. Fra gammel tid havde han jo lov til at udskænke for sine kunder, men nu kunne han holde rigtigt gæstgiveri for alle. Mellem stuehuset og nordlængen var der en port, og herfra blev der sat en dør i med et par trin op i krostuen, som var i bygningens bredde og med indgang både til skænkestuen og køkkenet. (39)

Det er så heldigt, at flere af Mette Marie Levinsens børn, som var blandt de ældste børnebørn har fortalt lidt fra bedsteforældrenes hjem. Elise gift Ewald (1876-1965) var ældste barnebarn og opholdt sig ofte om sommeren hos bedsteforældrene på Gram og mindedes den årlige tur i hestevogn til Lovrup ved Døstrup på besøg over flere dage på bedstemoderens fødegård. Hun kunne huske, at

der i krostuen stod glasfluefangere på bordene med lidt brændevin i til at uskadeliggøre fluerne. Fra forgangen gik man til højre ind i skænkestuen og krostuen, til venstre kom man først en stor stue og bag denne en mindre stue ud mod gaden. Mod gården var der dagligstue og bag denne soveværelse, og modsat kom man ud i bagindgang og køkken. Carsten Levinsen (1886-1989) mindedes bedstemoderen som en lille svag kone, der var syg i de sidste år af sit liv og mest opholdt sig i soveværelset. Hun blev passet af de to ugifte døtre, Anna og Cathrine, hvoraf min farmor havde lovet ikke at gifte sig, før hendes mor var død. Carsten kunne huske hendes bryllup i 1893, hvor der var dækket op i stuerne mod vejen, og så kunne han huske, at der var blevet serveret portvin til desserten, og hans bror Henrik drak sjatterne og blev fuld som en allike! En gammel mand i Fredensborg fortalte omkring 1940 min far, at han havde været karl i Gram i 1893 og havde været kusk på en af vogne med brudefølget til kirken, og der havde været rigtig mange vogne afsted, fordi der blev holdt stort bryllup. Carsten huskede morfaderen som en lille kraftig mand, venlig, men noget fåmælt, som tit sad i skænkestuen og underholdt sig med gæsterne. På kanten af hans chatol i stuen var der op-hængt en række lommeure på små stifter, hvoraf dattersønnerne fik eet, når de blev konfirmeret. Og så sagde han altid, at en and var et træls dyr, for der var for meget til én og for lidt til to til et måltid. Da døtrene ville prøve at indføre salat i husholdningen, meddelte han, at det kunne de fodre kani-nerne med, ikke ham. Henrik Levinsen (1885-1965) har skrevet sine erindringer, og heri er følgende beskrivelse fra Gram nedskrevet 17-1-1948:

Snedsted præstegård 1893: pastor Levinsen med familie og præstegårdsforpagter Christensen med familie.

”Erindringerne om Gram er særligt knyttede til Snedstedtiden (faderen var præst i Snedsted ved Thisted (1888-1896). Gram var Mors Hjem, og her levede dengang baade Bedstemor og Bedstefar, og for os Børn var det et Paradis på Jorden. Vi kørte med Toget dertil hver Sommerferie, først til Ribe og derefter med Bedstefars Vogn over Grænsen til Gram. Med den dengang langsomme Tog-gang var det en Verdensrejse, og jeg hører endnu Lokomotivets sørgelige, langtrukne Tuden, naar vi nærmede os Tim og He, og hvad alle Smaastationerne nu hed. Ofte blev vi puttet op paa Bagege-hylderne i Dobbeltkupeerne, hvor vi laa og smaasov for at slaa Tiden ihjel. Naar vi saa kom til Ri-be, hentede Tante Anna, Mors næst yngste Søster, os, og jeg husker, at hun puttede Smuglergods op under vore Kadetbluser, for at det let kunde passere Tolden, vi blev vist ikke nappede paa den Tra-fik. Saa udveksledes der jo Nyheder, og engang, da de havde faaet et Vandværk i Ribe, sagde Tante Anna: Har I hørt, at vi har faaet et nyt Vandhus i Ribe? Det vakte megen Munterhed, for på sønder-jysk betød Vandhus et Lokum. Ligeledes fortalte hun om den mærkelige Oplevelse, hun havde haft i Ribe, da hun over en Mur saa Overkroppene af nogle Mænd, der fór afsted med Lynets Fart. Hun

havde aldrig set de højhulede Cykler, der kaldtes Velocipeder. Og kunne altsaa for Muren heller ikke se dem dengang.

Bedstefar havde alt, hvad en Barnesjæl kunne tænke sig og mere til. Der var selve Gaarden med "Skænkestue", hvor Bønderne tog ind og fik Kaffe med smaa sorte og Bønderdrenge. Bønderdrenge var store, overskaarne Kryddere fra Bedstefars eget Bageri, de bedste, der har existeret, siden Verden blev skabt, en absolut specialitet paa Gram, og senere er Fabrikationen gaaet i Glemmebogen. Men vi, der nød dem, glemmer dem aldrig!

Der var en Krostue og Bageri. Men da Bedstefar af Profession var Farver, var der ogsaa Farveri. Desuden var der Spinderi, hvor Maskinkraften først var Hesten Klavs, der gik rundt og rundt i en Hestegang. Senere kom der Dampmaskine, og nu ligger Gram Tæppefabrik paa Bedstefars gamle gaard.

Og saa var der Landbrug, jeg tror omkring 30 Tdr. Land, der naaede ned til Gram Aa. Her blev tøjet fra Fabrikken skyllet. Der var et enormt Vognskur med Vogne af de mest antikke modeller, op-hængt i Læderremme i stedet for Fjedre, og desuden selvfølgelig ogsaa de dengang moderne Vogne. Lugten af Tjære og Seletøj sidder mig endnu i Næsen, og naar vi kom ud derfra, var vi som regel godt beskidte.

Foruden os kom ogsaa Onkel Heitmanns Børn fra Aabenraa på Sommerferie paa Gram, saa der var et mægtigt leben! Bedstefar havde to smaa russiske Heste, der var til fuld disposition som Rideheste, det var ikke den ringeste Attraktion ved Gram! Og saa fiskede vi jo i det uendelige i Aaen. Bedstefar havde ogsaa et badehus ved Aaen, og det havde engang nær kostet Theodor livet! Han plumpede i fra Badebroen, og havde Elise ikke sprunget ud og reddet ham, havde der ikke været nogen Theodor mere! Hun fik ikke engang Medaljen for Druknendes Redning, men det var maaske ikke Skik i de Tider. Men fortjent den havde hun altsaa!

Da Mors eneste Bror, Andreas, var i Amerika og ikke vilde overtage Gaarden - han var vist Uvener med sin Far om en Pigehistorie - solgte Bedstefar for en latterlig lille sum, jeg tror omkring 30.000 Mark, og købte et lille hus i Gramby, hvor han levede sine sidste aar, og hvor vi ogsaa besøgte han nogle gange. Gaarden indbragte senere Millionværdier, da Jernbanen kom og gik over Bedstefars gamle Jorder".

To af børnene fra farverstedet immigrerede til Amerika efter konflikter med deres far. Datteren Andrea ville giftes med Christian Mathias Christensen fra Sydslesvig, men hendes far brød sig ikke om ham, og tiden viste, at han fik ret. Andrea opholdt sig tilsyneladende en tid hos mosteren Mette Katrine Mussmann i Bolund ved Horsens. Hun blev fotograferet i Horsens og gav sine søstre et signeret billede, hvorpå hun havde skrevet sin udrejsedato 15-5-1877, da hun rejste fra Gram over til kæresten, der var immigreret til Amerika i 1875. Han var sælger, men p.g. af svindel sad han i State Prison i Lincoln, Nebraska 1897-1898, i hvilket år Andrea lod sig skille fra ham, men de giftede sig igen i 1899, to år før hun døde.

Hastings, USA 1899

Sønnen, Andreas, fik et barn med en pige, men da han ikke ville gifte sig med pigen, blev han sendt til Amerika i 1884, og i Nebraska etablerede han med tiden en velrenommeret saloon, som jeg var så heldig at finde et billede af med ham stående udenfor. Han omgav sig tilsyneladende kun med mænd, måske ligger hunden begravet her. Faster Ødde omtalte ham en enkelt gang som ikke helt "normal", hvad det modsatte køn angik. Faster Didde fortalte, at hun engang havde spurgt sin mor

Holstein, Nebraska, USA, 1898. Andreas Lorentzen med hunden foran sin saloon.

om, hvad der skete med pigen. Hun fik 300 Mark, og det var flot efter den tid, sagde farmor. Ingen aner i dag, hvem hun var, og hvad der skete med barnet. Han

Andreas Lorentzen

holdt forbindelsen ved lige med forældre og søstre i Danmark og kom hjem en enkelt gang i 1909 sammen med en god ven, og besøgte sine søstre med familier. Han boede noget af tiden hos vore bedsteforældre på Missionshotellet i Haderslev, hvorfra min far huskede både ham og vennen tydeligt.

Johan Henrik Lorentzen og Anne Kirstine oprettede testamente 29-11-1887, hvori de bestemte, at den længst levende skulle sidde i uskiftet bo. Hvis Johan Henrik Lorentzen døde først, skulle vores oldemor have to kuratorer til hjælp, nemlig gæstgiver og købmand Johan Adolf Petersen lige overfor farverstedet og gårdejer Søren Bennetsen i Skjoldager. Hvis de to yngste døtre var forblevet ugifte ved den sidste af forældrenes død, skulle de have det samme beløb udbetalt, som de tre gifte søstre og broderen havde fået til udstyr, nemlig 400 Rigsmark.

Den 18-2-1892 blev der føjet et tillæg til testamentet, idet forældrene ”af omsorg for vor datter Andrea Christine Christensen og hendes livsarvingers vel” havde bestemt, at datterens arvepart ikke måtte udbetales til hende eller hendes mand, men skulle stå i forsvarlige papirer, således at hun fik renterne hvert år. Dette skulle de to ovennævnte kuratorer sørge for. Når datteren var død, skulle hendes arv udbetales til hendes børn - altså ikke til manden - et halvt år efter hendes død, hvis de var myndige og ellers et halvt år efter at de var blevet myndige, mens de årligt fik udbetalt renterne. Nu gik det sådan, at Andrea døde godt et halvt år før hendes far, så børnene arvede, svigersønnen ikke. Da tillægget blev skrevet, var Anne Kirstine så svag, at hun måtte have hjælp til at skrive under.

Og så blev der endnu engang tilføjet noget til testamentet. Jeg kan se på skriften, at det var vores

farfar, der jo var exam.juris, der har noteret ned efter svigerfaderens diktat 29-8-1898, at sønnen Andreas i Amerika i april 1897 fik et arveforskud på 2.000 Rigsmark, og at disse penge forrentet med 4% skulle fradrages i hans arvepart efter faderens død. Desuden skulle den ugifte datter Anne Christense, der holdt hus for faderen, have huset i Gramby som sin ejendom udenfor fællesarven. Man hun døde også før sin far, så 28-2-1901 blev denne post slettet, mens det stadig blev fremhævet, at de tre børnebørn i Amerika skulle have deres arv udbetalt, når de fyldte 25 år, og at deres far ikke havde noget med arven at gøre. (40)

I november 1889 døde Anne Kirstines bror, Christen Andersen, i Lovrup, og da han var ugift, var det hans fem søstre, der var arvin-

ger, og det betød, at Anne Kirstine arvede 8.265 Rigsmark, og da søsteren Cathrine gift Nissen døde barnløs efter to ægteskaber i februar 1892, arvede hun 6.850 Rigsmark. Hun fik jo ikke megen glæde heraf, da hun allerede døde i juli samme år. Johan Henrik Lorentzen fortsatte med at drive gæstgiveriet, bageriet og farveriet de næste fire år. Endnu i jordebogen 1890 siges det, at der blev drevet gæstgiveri, farveri og bageri på stedet udover landbruget, men da han solgte i 1896, tales der kun om gæstgiveri og landbrug, så antagelig er farveriet og bageriet ophørt. Der var stadig spinderi i sydlængen. Han solgte ejendommen 5-5-1896 til gæstgiverne Hans Madsen og Peter S. N. Hansen for i alt 44.000 Rigsmark, hvori var de tre tidligere nævnte obligationer samt lidt anden gæld på i alt 7.000 Rigsmark, således at han fik 37.000 Rigsmark for salget. De blev foreløbig stående til 4% i rente pr. år.

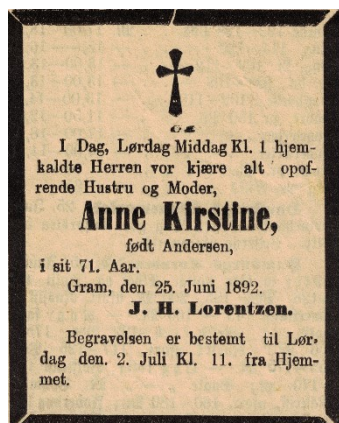
I stedet købte han et hus i Gramby 17-8-1896, nuværende Østergade 5, af lærer Asmus Peter Schmidt Laugesen på Fehmern, hvis mor havde haft huset. Prisen var 4.500 Rigsmark, og her slog han sig ned med datteren Anne Chrestense som husholderske og hunden Hektor, en New Foundlænder-type, som havde den evne, at den hentede ham ved kirken om søndagen, når han havde været til gudstjeneste. (41)

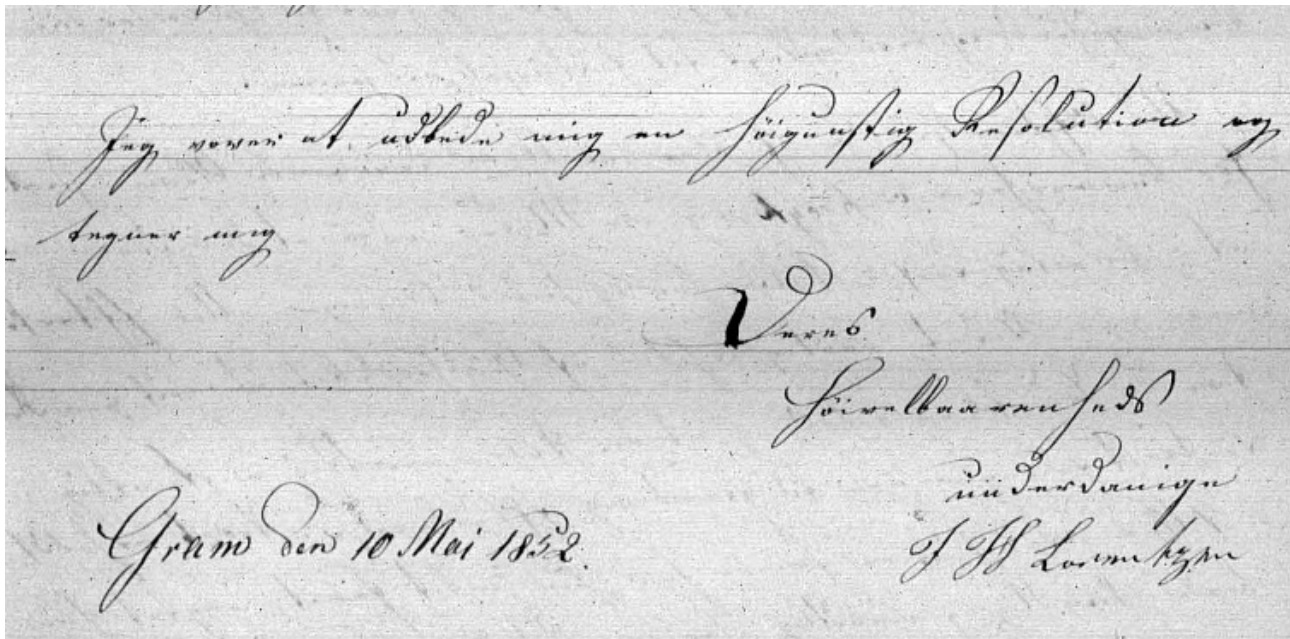

Østergade 5, Gramby 1898

Han havde den sorg, at datteren Andrea i USA og datteren Anna begge døde i 1900, og efter at han var fyldt 85 år 2-2-1901, gik det lige så stille tilbage for ham. Hans hjerte har sikkert været slidt op, idet dødsårsagen angives som vattersot, da han døde 21. juni 1901, altså næsten på dato 100 år efter, at hans forældre slog sig ned på Gram. Boet blev gjort op, indtægten var på 59.722 Rigsmark, udgiften på 1.382 Rigsmark, overskuddet på 58.340 Rigsmark, så de fem arvinger arvede hver 11.668 Rigsmark, og det var mange penge i 1901. Udover de 37.000 Rigsmark for ejendommen ind-

bragte huset 7.050 Rigsmark. På en konto i Ribe Diskontobank stod der godt 5.000 Rigsmark. Der var en enkelt aktie i Sparekassen samt udlånt 6.300 Rigsmark til tre personer. Af udgifterne var den største post de to kuratorer J. A. Petersen og Søren Bennetsen, der fik hver 450 Rigsmark. Desuden blev der sat 140 Rigsmark hen i Sparekassen til gravstedets vedligeholdelse, ligesom der var udgifter til kiste og sammenkomst efter begravelsen.

Kilder:

- 1: (Slog herreds kontraktprotokol (1785--1795) s.434b, 9-1-1794 & s.470b, 28-1-1795).
- 2: (Slogs herreds kontraktprotokol (1795-1805) s.12a, 25-6-1795).
- 3: (Slogs herreds kontraktprotokol (1795-1805) s.334a, 15-8-1800).
- 4: (Slogs herreds kontraktprotokol (1795-1805) s.288a, 14-11-1799).
- 5: (Slogs herreds kontraktprotokol (1795-1805) s.385a, 4-3-1801).
- 6: (Gram og Nybøl godsers Bibog A (1773-1804) s.873-875, 7-1-1801).
- 7: (Gram og Nybøl godsers kontraktprotokol (1795-1818) s.213-216, 7-2-1801, s.234-235, 2-10-1801 og s.236-237, 1-10-1801).
- 8: (Gram og Nybøl godsers Bibog A (1773-1804) s.326ff & 642ff).
- 9: (Gram og Nybøl godsers Bibog A (1773-1804) s.974-979, 1-5-1802).
- 10: (Gram og Nybøl godsers Bibog A (1773-1804) s.1062-1065, 28-8-1803 og kontraktprotokol (1795-1818) s.348-350, 28-8-1803, Fæstebreve og kontrakter, 1.afd. (1678-1869, 1884) 1803-04 (ops.337-340 & 344-350)).
- 11: (Gram og Nybøl godsers Bibog B (1804-1826) s.20-21, 17-9-1804) s.43-44, 1-2-1805 & s.46-49, 5-2-1805).
- 12: Gram og Nybøl godsers kontraktprotokol (1795-1818) s.348-349, 28-8-1803).
- 13: (Gram og Nybøl godsarkiv: "Karte der Ländereien der Gräflichen Haupthufe Gramhoff aufgemessen Anno 1806 durch Pet. J. Petersen aus Hadersleben" & Fæstebreve, kontrakter m.v.(1678-1869,1884) oktober 1819).
- 14: (Gram og Nybøl godser: Brandtaksationsprotokoller (1810-1844), forsikringsnr.248).
- 15: (Gram og Nybøl godser: Godsregnskaber og bilag: 1799-1814, og Handels- og håndværkssager: Bagere, bød-kere, farvere m.v. 1719-1872).
- 16: (Gram og Nybøl godser: Skyld- og panteprotokol I (1775) folium 151 & 320, Bibog B (1804-1826) s.43-44, 1-2-1805 & 46-49, 5-2-1805).
- 17: (Gram og Nybøl godser: Militærsager 1808).
- 18: (Gram og Nybøl godser: Skolesager (1749-1905), Gramby skole I & II).
- 19: (Gram og Nybøl godser: Forskellige håndværk: Farveri. Dette gælder for de forrige 14 afsnit, som findes her).
- 20: (Gram og Nybøl godser: Medicinsager. Sager vedrørende apotek, sygehus, læger og lægeboliger (1804-1876) 1-2-1857, 29-1-1864).
- 21: (Gram og Nybøl godser: Fæstebreve og kontrakter, 2.afd. (1678-1869, 1884) 5-8-1852 (ops. 203ff)).
- 22: (Gram og Nybøl godser: Medicinsager (1831, 1867): Sager vedrørende foranstaltninger mod kolera, Gramby skoledistrikt, hus 38, 1831).
- 23: (Gram og Nybøl godser: Handels- og håndværkssager (1820-1867): Indberetning om fabrikker, håndværks- og næringssager).
- 24: (Folketællinger, Sønderjylland, Haderslev, 2.Angler godsdistrikt Gram 1835 & 1840).

- 25: (Folketællinger, Slesvig, Gram og Nybøl godser 1845).
- 26: (Gram og Nybøl godser: Jordebog I, 1839, s.41).
- 27: (Gram og Nybøl godser: Bibog C (1826-1839) s.509-513, 26-3-1829 / 5-7-1831, s.623-25, 19-3-1834 & s.1036-37, 3/5-3-1838, Bibog D (1829-1851) s.418-19, 9-2-1844).
- 28: (Gram og Nybøl godser: Skyld- og panteprotokol I, fol.320 & Bibog D (1839-1851) s.792-796).
- 29: (Folketællinger, Sønderjylland, Slesvig 1855 og 1860: Haderslev 2. Angler godsdistrikt Gram).
- 30: (Gram og Nybøl godser: Folketællingssager 1803-81).
- 31: (Gram og Nybøl godser: Skyld- og panteprotokol I fol.320 og II fol.296).
- 32: (Gram og Nybøl godser: Brandskadesager 1752-1865 (opslag 276ff), Brandtaksationssager 1830-1905 (opslag 206, 363 & 384)).
- 33: (Gram og Nybøl godser: Brandskadesager 1752-1865 (opslag 313ff)).
- 34: (Gram og Nybøl godser: Kirkesager, kirkebygninger, kirkegårde 1854-1892: kort over kirkegården samt gravstedernes ejere 1860 (opslag 43-44 & 57-64)).
- 35: (Gram og Nybøl godser: Handels- og håndværkersager 1714-1915. Sager vedrørende kroeri mm, opslag 178ff).
- 36: (Gram og Nybøl godser: Skyld- og panteprotokol I (1775) side 320 samt Bibog F s. 365 & 664 samt P s.91).
- 37: (Gram og Nybøl godser: Skyld- og panteprotokol II (1845-1885) side 296 samt Bibog P s.794, Q s.629, R s.404 & T s.530).
- 38: (Amtsgericht zu Rødding: Grundbøger, Grundbog I blad 8, ops.28ff, Grundbog V blad 63, ops.80ff. Amtsgericht zu Rødding: Flurbücher: Brændstrup, Dover Enderupskov, Gramby, Gram gods 1878-1927, ops.514).
- 39: (Amtsgericht zu Rødding 1867-1920: Gebäudesteurrolle 1880-1900, Fæsted, Gramby, Gram og Nybøl godser 1878-1920, 2 ops.233. Rødding amtsret: Akter vedrørende Gram og Nybøl godser 1784-1895: Akter vedrørende Gram og Nybøl godser 1869-1895: Gastwirtschaft westlich des Chaussee in Gram 1876-86).
- 40: (Rødding amtsret: testamenter, L, V pakke 223 nr.16 år 1900 & nr.6 år 1901, Johan Henrik Lorentzen).
- 41: (Rødding amtsret, Toftlund Landinspektorat, Grundbog IV blad 46, ops.297).

(Ops. eller opslag henviser til de scannede arkivalier på Arkivalier Online, hvor hvert dokument gennemses gennem opslag).

Johannes J. Lund,
Spjald 2021.